

RIG

TIDSKRIFT UTGIVEN AV FÖRENINGEN FÖR SVENSK KULTURHISTORIA
I SAMARBETE MED NORDISKA MUSEET OCH FOLKLIVSARKIVET I LUND

INNEHÅLL

UPPSATS

T. f. professor *Sven B. Ek*, Göteborg: Samtid-
nutid-forskning 1
Contemporary Time-Present Time-Research 6

ÖVERSIKTER OCH GRANSKNINGAR

Valdemar Falck m. fl. (red.): Arkeologi på Got-
land. Anmäld av professor *Berta Stjernquist*,
Lund 7
Isländska sagor. - Else Mundal: Sagadebatt. An-
mälda av professor *Sigfrid Svensson*, Lund ... 10
Martha Bringemoier m. fl. (red.): Museum und
Kulturgeschichte. Anmäld av *Sigfrid Svensson* 14
Heidi Henriksson: Popular Hunting and Trap-
ping in Norrland. Anmäld av professor *Sture*
Lagercrantz, Uppsala 17
Arne Nørrevang: Fuglefangsten på Færøerne.
Anmäld av professor *Gösta Berg*, Stockholm . 21
Birgitta Schmedding: Mittelalterliche Textilien
in Kirchen und Klöstern der Schweiz. An-

mäld av dessinator *Ulla Cyrus-Zetterström*,
Stockholm 23
Minna Kragelund: Navneklude. Anmäld av in-
tendent *Marianne Erikson*, Göteborg 24
Per Arne Wählberg: Cirkusfamiljer i Gävle. An-
mäld av fil. kand. *Christer Cederberg*, Falun .. 25
A. A. Hülphers: Dagbok öfver en resa genom
Norrland 1758. Anmäld av *Gösta Berg* 26
P. A. Säve: Gotländska skrifter I. Anmäld av
bildningskonsulent fil. dr *Kurt Genrup*, Visby 27
Östersjöfinsk etnologisk och lingvistisk biblio-
grafi. Anmäld av bibliotekarie fil. lic. *Stig Ap-
pelgren*, Stockholm 28
Scandinavian Atlas of Historic Towns 1-2:
Åbo, Borgå. Anmäld av stadsantikvarie fil. lic.
Anders W. Mårtensson, Lund 29
Bo Grandien: Drömmen om renässansen. An-
mäld av fil. dr *Sten Lundwall*, Stockholm 29
KORTA BOKNOTISER
Thelma Jexlev: Lensregnskaberne 32

RIG · ÅRGÅNG 63 · HÄFTE 1

1980

Föreningen för svensk kulturhistoria

Ordförande: Riksarkivarie *Ake Kromnow*

Sekreterare: Intendenten fil. kand. *Hans Medelius*

REDAKTION:

Professor *Gösta Berg*

Intendent *Hans Medelius*

Professor *Sigfrid Svensson*, Rigs redaktör

Ansvarig utgivare: Professor *Gösta Berg*

Redaktionens adress: Folklivsarkivet, 223 62 Lund.

Föreningens och tidskriftens expedition:

Nordiska museet, 115 21 Stockholm Telefon 08/63 05 00

Års- och prenumerationsavgift 30 kr

Postgiro 193958-6

Utges med bidrag från Humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådet

Tidskriften utkommer med 4 häften årligen

ISSN 0035-5267

Norstedts Tryckeri, Stockholm 1979

RIG är ett annat namn på guden Heimdall, som enligt den fornisländska "Sången om Rig" gav upphov till de olika samhällsklasserna. Denna dikt innehåller den äldsta kulturhistoriska skildring vi äger från Norden. Föreningen för svensk kulturhistoria valde detta namn som symbol för sin verksamhet, när den stiftades år 1918

Samtid – nutid – forskning

Av Sven B. Ek

Under senare år har museernas uppgift att svara för den s. k. samtidsdokumentationen – dvs. insamlingen av föremål och andra data från vår egen tid – varit föremål för en livlig diskussion. Meningarna har brutit sig både om målsättningens kvantitativa och kvalitativa innehåll¹. En fråga har varit vilken innebörd som borde läggas i samtidsbegreppet. Föreliggande artikel har tillkommit på uppdrag av Samdok-rådet och har i förkortad version hållits vid rådets sammanträde i Helsingborg den 22 maj 1979.

För orden "samtid" och "nutid" gäller som för andra begrepp att de är lätta att handskas med ända tills man försöker penetrera dem. Det gäller inte minst när de relateras till den forskning och forskningspolitiska inriktning som ger dem vetenskaplig mening.

Samtid bör enligt Svenska Akademiens Ordbok (SAOB) avse "tidsperiod som helt 1. delvis sammanfaller med viss(a) nämnd(a) 1. av situationen antydd(a) persons (personers) levnadstid 1. verksamhetstid". Ur språklig/logisk synpunkt är begreppet "samtid" därför ett kronologiskt obestämt begrepp som kan syfta på en period under 1400-talet likaväl som 1900-talet. Den bestäms uteslutande av tidrym-

dens förhållande till det subjekt som verkar inom den. *Avgränsningen* av själva tidsrymden är naturligtvis diffus och torde vara oberoende t.ex. av kronologiskt sammanhängande kulturella strukturer. Dvs. att en "samtid" i och för sig bör kunna inbegripa tidskedan med kulturellt tämligen olikartade förhållanden. T.ex. kan man tänka sig att "samtiden" i ett av dagens U-länder kan innefatta dels en period med en utpräglat agrar och lokalbunden kultur dels en period då kulturen har påverkats av industrialiserings-, urbaniserings- och internationaliserings-tendenser.

Nutid är ett besvärligare begrepp. Det härledes ju ur "nu" som dels kan ha den vanliga innebörden "just nu" dels t.ex. kan avse ett "nu(mera)" vilket mycket väl kan täcka en obestämd innevarande period med underförstådda kulturella karakteristika. SAOB definerar "nutid" sålunda: "tidsperiod (av längre 1. kortare utsträckning) var i världen 1. mänskligheten o. d. för närvarande (från den talandes 1. skrivandes synpunkt) befinner sig, innevarande tid(speriod), nuvarande tid; stundom: den nyare tidens senaste, ännu fortfarande skede; särsk. naturv. om den nuvarande (klimatiska 1. geologiska o. s. v.) perioden (inbegripande flera årtusenden tillbaka i tiden); äv. i utvidgad anv., om en levnads, ett lands, ett språks, en företeelses osv. nuvarande gestaltning 1. förhållanden;

¹ Se bl. a. Göran Rosander (red): Slutrapport rörande samtidsdokumentation genom föremålsinsamling vid kulturhistoriska museer (1977)

stundom närmande sig bet.: nutida kultur 1. civilisation o. d.”

När begreppen ”samtid” och ”nutid” användes i kulturhistorisk eller etnologisk forskning – en distinktion som ibland är motiverad – är det lämpligt att fastslå *operativa*, dvs. arbetstekniska, innebörder med anknytning till allmänna definitioner men samtidigt användbara just i detta speciella sammanhang. Att de bägge begreppen bör behandlas jämsides är uppenbart eftersom de är relaterade till varandra i praktiken och bägge är föremål för misstolkningar eller sammanblandningar.

Vill man vara sofistisk kan man naturligtvis i konsekvens med vad som sagts ovan hävda att ”samtid” i förbindelsen ”samtidsdokumentation” (förk. samdok) kan avse vilken tid som helst – inklusive ”vår egen”. Säkert kommer uttrycket ”samtidsdokumentation” också att utnyttjas – helt korrekt – om andra århundraden än vårt. Vi bör emellertid utan vidare kunna enas om att *samtid som ett operativt begrepp inom etnologisk forskning ska avse den tid vi nu verksamma forskare dokumenterar*.

Den kontroversiella frågan är väl snarare hur vi tidsmässigt ska *begränsa* denna ”samtid”.

Är ”samtiden” år 1980

a) = 1980 (och av *arbetstekniska* skäl ett par år däromkring) eller

b) = en viss period av 1900-talet?

Väljer vi att söka uppställa en definition efter ”b” råkar vi givetvis omedelbart på nya problem. Varför ska vår ”samtid” börja t. ex. just 1960, 1950 eller 1940? Vi tvingas då till en kulturanalys och en kvalitativ

kulturbedömning. Vi sätter också ett likhetstecken mellan ”samtid” och ”nutid” såsom det senare begreppet allmänt definierades ovan. Om ingenting annat så skulle det enligt min mening vara meningslöst och omotiverat att på så vis göra den vetenskapliga terminologin en viktig nyanseringsmöjlighet fattigare.

Den yttersta tanken bakom projektet med samtidsdokumentation måste vara att man vill inrikta vissa insamlingsresurser på den enda tid som åtminstone i teorin erbjuder obegränsade möjligheter till datainsamling, alltså själva dagsläget. Detta är en dokumentation för framtiden och den står genom sina teoretiska möjligheter till fullständighet som en motsats till den à priori bristfälligare dokumentationen av det förgångna.

Det är vidare uppenbart att om vi i begreppet ”samtidsdokumentation” också lägger in kravet på särskilda informationsmöjligheter – t. ex. systematisk deltagarobservation och muntliga intervjuer med samtliga berörda åldersgrupper – så kan år 1980 en dokumentation av samtiden väl göras för år 1980 men inte för år 1940. Dvs. att också den kvalitativa dokumentationsaspekten talar för att ”samtid” bör avse en ”just-nu-period”.

Efter dessa överväganden tycks det mig helt klart för den etnologiska och eljest museala forskningens vidkommande att

– samtid bör avse det (de par-tre) år vi forskare lever i just nu

– samtidsdokumentation avser dokumentationen av just denna korta innevarande tid.

Också begreppet "nutid" anknyter till ett "just-nu" och därför till samtiden. Men den operativa innebörden bör vara att nutiden sträcker sig från denna dagen bakåt till en viss tidsgräns. I nutidsbegreppet ligger alltså en historisk aspekt. Problemet är naturligtvis att bestämma den bakre gränsen för den så fattade "nutiden".

I samband med en diskussion om nutidsetnologi har jag litet vitsigt formulerat det så att historisk tid och etnologisk tid inte är detsamma. Med det menade jag att historiska data om än aldrig så betydelsefulla som kronologiska hållpunkter inte i och för sig är relevanta för etnologiska eller kulturhistoriska bestämningar. "Nutiden" börjar inte då ett krig slutar, en rösträttsreform antages av riksdagen eller en MBL-lag drives igenom.

Nutiden har en kvalitativ aspekt: *Den avuser den tidsperiod som i kulturellt hänseende har en struktur som i stort är överensstämmande med dagens.*

När vi då använder termen "kultur" ska vi vara medvetna om att den ingalunda omfattar enbart de materiella yttringarna. Tvärtom bör kärnan i kulturbegreppet vara *värderingar, behov och sociala mönster.*

Accepterar man en sådan uppfattning blir den omedelbara konsekvensen den att nutidsbegreppet är:

- a) innehållsmässigt absolut
- b) kronologiskt relativt.

För de forskare i de nu inte längre helt unga generationerna som intresserade sig för ackulturationsproblematiken: traditionsbundet agrarsamhälle contra innovationsrik industrialism var det frestande lätt att bestämma nutidens

bakre tidsgräns i Sverige till industrialismens genombrott ca 1870. Detta var inte bara en "historisk" reflex. Man kunde grunda sig dels på tydliga fakta – stora materiella kulturförändringar – dels på mer eller mindre säkra antaganden och iakttaganden om värdemässiga och sociostrukturella förändringar.

För egen del kom jag med utgångspunkt i lokalundersökningar att ifrågasätta en sådan gränsdragning. – Jag vill här inskjuta att vi naturligtvis alla var medvetna om att dessa kulturella tidsgränser bara var beskrivande och sammanfattande begrepp och ingalunda i verkligheten några knivskarpa kulturella eller historiska snitt. – Efter mina undersökningar på 1960-talet som resulterade i *Nöden i Lund* (1971) hade jag en tanke om att "nutiden" snarare började efter ca 1920 – utgående från erfarenheter från en arbetarmiljö. Efter mina senare bedrivna studier om Östra Torn (1970) tycktes det mig klart att den snarare skulle komma efter 1930-talet – utgående från erfarenheter från en agrar-miljö. I dag tror jag att tiden omkring 1950 kan anses vara basen för dagens kultur – det må gälla värderingar, sociala strukturer eller produktion – och därför är en riktig gräns. Då började världsbilden, könsrollsuppdelningen, det internationella beroendet, den socio-ekonomiska strukturen, familjeidealet, auktoritetsuppfattningen, överkonsumtionsproduktionen, arbetslivsstrukturen, den kooperativa samhällsenheten m.m. genomgå en snabb och radikal förändring. Detta är inte ett "heureka". Jag vill inte ha sagt att jag nu har funnit "nutidens"

bakre gräns. Det kan säkert ifrågasättas och debatteras. Avsikten är att exemplifiera nutidsbegreppets kronologiskt relativa karaktär som en följd av att det är innehållsmässigt absolut. Det är relativt därför att det utgår från en samtid som står i relation till det förgångna. Alltså: *Kronologiskt måste nutidsbegreppet förskjutas alltefter "samtidens" kulturella förändringar.*

Om de kulturella förändringarna är få och små under en lång period blir nutiden lång och utsträckt. Är de genomgripande, mångtaliga och snabba blir "nutiden" kort. För den som sökte ange nutidsskedet på 1940-talet kunde det vara motiverat att söka den bakre gränsen omkring 1870; för den som sökte den på 1960-talet kunde 1920/30-talet te sig lämpligt; för den som söker den idag är kanske 1950/60-talet det riktiga.

En sådan obeständighet under en relativt kort tidsperiod kan tyckas ovetenskaplig. Men bestämningarna är svåra att göra. De har två relationer och de göres av varelser som subjektivt upplever både sin "samtid" och det förgångna.

Det är för forskningen viktigt att uppmärksamma den andra relationen, den historiska. Vi avgränsar inte nutiden bara utifrån vår samtid. Vi gör också en jämförelse med det förgångnas kulturella kvaliteter. Gränsen bakåt sättes inte av samtiden enbart utan också av det förgångnas kulturella strukturer. När den historiska likheten med dagen upphör så upphör också nutiden.

Jag vill draga följande slutsatser av resonemanget:

– för forskningen är *nutidsbegreppet*

operativt användbart men diffust och kronologiskt relativt

- för forskningen är däremot *nutiden* som ett kulturellt fenomen och en relation till samtiden av största intresse
- *nutiden* är intressant därför att utforskningen av dess tillblivelse är en viktig delförklaring av vår *samtid*
- om *nutiden* är viktig för förståelsen av vår *samtid* måste kunskapen om tiden före "nutiden" vara oundgänglig för vetandet om nutidens utformning.

Det kan tyckas att detta för oss långt tillbaka i tiden men det centrala i resonemanget är fortfarande vår samtid. I andra sammanhang pläderade jag en gång för att etnologiska forskningsresurser skulle sättas in på en nutid som jag då begränsade bakåt till industrialismens början.² En del instämmer idag i ett beklagande av att vi har försummat dokumentationen av det tidiga industriella skedet.³ Andra åter kan inte se vad denna dokumentation skulle tjäna till. De förstår inte att intresset för detta förgångna kom sig av insikter i vår egen samtid. Utifrån den senare skulle forskningsproblemen ställas inte bara framåt utan också bakåt.

Jag kommer utanför definitionsproblemen men dessa kan ju heller knappast behandlas utan att sättas in i sitt forskningsområde.

² Se t. ex. Ek, Stadsundersökningar i Lund s. 99 f (Rig 1966)

³ Se O. Löfgren–J. Frykman, Kulturgränser och samhällsgränser s. 16 i Etnologiska institutionen vid Lunds universitet Meddelanden 80 (Stenc. 1978). I allt väsentligt ansluter artikeln utmärkt väl till de tankegångar som framförts av mig i olika skrifter.

Alltför mycket av vår dokumentering och forskning har byggts på traditioner som skapats av det förgångnas angelägenhetsgraderingar och motiverats av *sin* samtids bedömningar. Jag kan instämma i den uppfattning som menar att *vår* samtid ska bestämma inriktningen för dagens dokumentation och forskning. Det kan inte vara så att en gången tids problemuppfattning ska vara vägledande för vår tid och verklighet. Det behöver inte vara fel att en del av det som var viktigt igår förkastats såsom oviktigt idag. I grunden är detta en praktisk fråga, en prioritering av vad knappa resurser ska utnyttjas till. Den har med principiella men inte emotionella värderingar att göra.

Utifrån nuet, vår samtid, bör problemen alltså uppställas för kulturforskning vid museer och högskolor. Men det är inte bara politik som är det möjligas konst. En oreflekterad total insamling av vår samtids alla data är en önskedröm för framtiden. Den blir aldrig mer än en dröm. De resurser som skulle fordras idag för en sådan dokumentation kommer vi aldrig i närheten av.

De praktiska omständigheterna gör det nödvändigt att uppställa ett forskningspolitiskt program för samtidsdokumentationen. Vi måste

- a) utifrån vår kännedom om samtiden bestämma vilken kulturkunskap som är viktigast att erhålla om dagen
- b) med hjälp av tendenser i samtiden göra antaganden om vad som därutöver kan bli relevant för morgondagens forskning
- c) utifrån det inringade forskningsfältet i vår samtid bedriva korrespon-

derande forskning med nutidshistorisk aspekt.

För museerna med sin inriktning på föremålsbeståndet är den senare uppgiften onekligen besvärlig. Ansträngningar måste göras att lösa också den men det är uppenbart att de verkliga framgångarna kan göras i samtiden. Den selektiva dokumentation det därvid måste bli fråga om borde enligt min mening i stor utsträckning ha föremålens och miljöernas symbolvärde som ledstjärna. Dvs. att man inriktar sig på det som har mest att säga om värderingar och statusförhållanden idag.

Även om en dokumentation i sig aldrig är ointressant finns det givetvis många angelägenhetsgrader: *Vissa data är intressantare därför att de har mer att säga om kulturens inre struktur.*

Påståendet leder över till ett annat. Dokumentationen av samtiden får inte bara vara *att* något är utan måste också dokumentera *varför* det är. Samtidsdokumentationen får inte bara vara en registrering av delar av samtiden. Den måste söka det signifikanta i ett kulturellt sammanhang. Och detta motiverar, till sist, ett nytt närmande mellan forskningen vid museer och högskolor.

Klyftan mellan högskola och museum förefaller ha ökat sedan något decennium. Detta är en olycklig tendens inte minst för en antropologiskt inriktad högskoleforskning. *Kanske* kan utvecklingen delvis förklaras av att museernas intresse för samtiden vaknat sent. *Säkert* är emellertid att den typ av samtidsdokumentering Samdok syftar till kunde vara ett konkret och betydelsefullt hjälpmedel för den högskoleforskning som intresserar sig för dolda

strukturer och kommunikativa frågor. Ting och miljö i vår samtid är den konkreta verklighet utan vilken kulturforskningen riskerar att förlora sig i individuella abstraktioner.

Museernas samtidsdokumentation om den bedrivs rätt kan betyda mycket för högskolans forskning: den är ett nytt incitament till en vetenskaplig forskningssymbios som en gång var mycket framgångsrik – i sin samtid.

Summary

Contemporary Time—Present Time—Research

The present article deals with some questions that are of interest for the museological and, on the whole, ethnological exploration of our own times, starting from the problems of definition. The background is the much debated need for a comprehensive documentation of contemporary conditions with a view to future research.

The author establishes that, according to accepted linguistic usage, the concept contemporary is chronologically undefined and depending on who is active at the time. To an individual in one of the present developing countries, contemporary time may very well comprise two culturally dissimilar periods: one dominated by an agrarian and locally tied culture, and one characterized rather by tendencies of urbanization and internationalization. Though, in future, the concept 'contemporary' will, in accordance with common usage, be used about widely different times, the author suggests that, within ethnological research and for practical reasons, it should be confined to the time within which now living researchers are active.

To put a limit to 'contemporary' in past time presents a problem. There is a risk that the concept is made analogous to another, viz. 'present'. Among other things, the author points out that the idea of a contemporary documentation holds in itself, at least in theory, the demand for an overall documentation of a given period. This entails eyewitness observation and the possibilities of making interviews with all generations affected. Since such a registration is possible only in the years we experience now, it is suggested that, for *practical* reasons, 'contemporary' should apply to the running year of the observers, i.e. now the year 1980 and, for practical reasons, the years around it.

Contrary to 'contemporary', the concept 'present' has a culturally qualitative sense with an historical aspect. 'Present' refers to the period of time which, culturally, has a structure largely corresponding to that of our days. This means that the concept 'present' is absolute as to content but relative as to chro-

nology. Thus, the 'present' is chronologically shifted according to the cultural changes of our contemporary time. It is important to observe that the present time cannot be delimited starting only from the contemporary time. The limit backwards is put by the cultural qualities of the past. When the cultural structure of yesterday no longer corresponds with that of today, the present time ceases. That is why different generations of researchers have given the 'present' different time limits backwards. If the time around 1870 once seemed motivated, it may be more correct today to set the limit at the years around 1950.

The documentation of the contemporary time is directed towards the future both as regards the museological collecting and the ethnological research. For the idea should be that data collected "today" should make it possible to analyse the cultural processes tomorrow. But at the same time, the research on our contemporary time motivates, from the points of view sketched above, a systematized corresponding research backwards, within the present period as well as within the period preceding the present time. The central thought for the documentation of the contemporary time cannot, in the author's opinion, be the collecting itself but the possibility of determining, from contemporary conditions, the most essential fields of problems. The present time admits of a free choice whereas the past sets boundaries according to the kind of material given.

The author stresses that the documentation of our contemporary time must be selective since, for practical reasons, a total registration is impossible. Consequently, endeavours should be directed towards objects and milieus that have a particularly great symbolical value and have the most to tell about the evaluations and status conditions of today. In the documentation of our contemporary time—and the research on it—the author wishes to see the occasion for a new reconciliation between museological and ethnological research at university level.

ÖVERSIKTER OCH GRANSKNINGAR

Arkeologi på Gotland. Red.: *Waldemar Falck, Erik Nylén, Karin Nylén, Bengt Schönbäck, Karin Svahnström.* Skriftserie utg. av kulturnämnden i Gotlands kommun. *Gotlandica* nr 14. Deutsche Zusammenfassungen. Barry Press förlag. Visby 1979. 275 s., ill.

Efterkrigstiden har medfört en omstrukturering av samhället på snart sagt alla sätt. Den tekniska utvecklingen har bl. a. skapat möjligheter till förnyelse och förändring av forskningsmetodiken men den har samtidigt kontinuerligt förändrat livsbetingelserna för människorna. Detta medför stora anpassningssvårigheter. Det är därför självklart att forskning inom alla områden bör få en sådan inriktning att den kan ge ökad information till hjälp vid lösning av samhällsproblem. Detta gäller också arkeologi. Arkeologi är en vetenskap med ett verkligt långt tidsperspektiv med därav betingade möjligheter till ett studium av samband och beteenden i olika livssituationer.

Eftersom samhället i stort fått detta aktiva intresse för forskningsresultat på alla områden är det nu mer än någonsin av betydelse att informationen utåt från forskarna till samhället blir öppen och rik. I arkeologi håller detta på att realiseras. På kort tid har flera populära sammanfattande arbeten om arkeologi i län och landskap publicerats. Västergötlands fornminnesförenings tidskrift 1975–1976 behandlade i en imponerande volym *Arkeologi i Västergötland* med en efterföljare om senmedeltiden i volymen 1979–1980. Det nordiska arkeologmötet i Visby 1978 med exkursion till Öland gav anledning till att Kalmar län 1978, årg. 63, blev ett innehållsrikt och för fortsatt forskning stimulerande samlingsverk över nyss utförda och pågående arkeologiska utgrävningar i detta på fornfynd så rika område. Det nämnda nor-

diska arkeologmötet har kanske även stimulerat till den sammanfattning av den aktuella forskningen på Gotland som nu publicerats av kulturnämnden i Gotlands kommun och som fått titeln *Arkeologi på Gotland*. Det är ett initiativ som man hälsar med stor tillfredsställelse.

Gotland är en ur arkeologisk synpunkt ovanligt rik provins. Ett överväldigande fyndmaterial från såväl forntid som medeltid har kommit i dagen och det är därför med stor spänning som man tar del av det nya sammanfattande arbetet som skall vara en uppsummering av forskningsinriktning och forskningsmetodik. En grupp på fem personer står för det redaktionella arbetet men Erik Nylén är vetenskaplig granskare och han har på så sätt tagit en stor del av ansvaret för boken. Han har också författat ett introduktionsavsnitt där målsättningen för arbetet anges. I övrigt består boken av inte mindre än 38 bidrag av 28 olika författare. Det är genomgående korta eller mycket korta bidrag. Denna uppläggning som kanske varit nödvändig med hänsyn till det rika och varierade materialet och det stora antalet medarbetare i fält är både till fördel och till nackdel. Fördelen är att man får inblick i ett stort antal utgrävningar och andra forskningsprojekt. Nackdelen är att det är svårt att få ett helhetsgrepp på materialet.

För att få ledning vid läsningen söker man sig i denna situation till introduktionskapitlet som anger forskningsinriktningen för den moderna arkeologin på Gotland.

En målsättning är att lösa kontinuitetsproblemen i järnålder och kanske först och främst i äldre järnålder genom fullständig undersökning av stora gravfält. Det är i första hand de två gravfälten Sälle i Fröjel och Annelund vid Visby som valts ut för detta arbete. Till detta kommer gravfältet Domarlunden i Lärbro som har ett material för studium av övergångsskedet

mellan bronsålder och järnålder. En konkret bild av problemställning, forskningsmetodik och resultat kan manas fram genom den av Stig Englund gjorda redogörelsen av Sällegravfältet, *Sälle-vägen, röset och gravarna*. Genom en totalundersökning vill man belysa problemet om kontinuitet under den del av järnåldern som ligger före Kr. f., den s. k. förromerska järnåldern. Fanns det en fyndtom period under denna tid? Forskningen har laborerat med en sådan och orsakerna till den har hypotetiskt förklarats med dåligt klimat, en fimbulvinter, med kärva handelsförbindelser eller med andra svårigheter som bidragit till att avfolka eller utarma landet.

Sällegravfältet är stort. Det består av två delar där 80 % (350 gravar), resp. 30 % (100 gravar) beräknas ha undersökts. Gravläggningen har skett mellan ca 400 f. Kr. och 200 e. Kr. Materialet är ännu inte fullständigt och man har därför inte kunnat få svar på de ställda frågorna även om man anar de resultat som kommer ut av arbetet. Man anar att resultatet blir en bild där fyndlösa gravar inte får bilda ett särskilt avsnitt utan mera naturligt fördelar sig över tiden parallellt med gravar med fynd.

Sällegravfältet får representera redogörelserna för gravfältundersökningarna från järnålder som alla har liknande problem även om andra gravfält behandlar senare delar av tidsavsnittet. Som resultat ger dessa undersökningar också en bild av variationerna i gravskicket. Denna biprodukt med hänsyn till den här ställda centrala frågan om kontinuiteten är enligt anmälarens mening minst lika viktig därför att man genom gravskicket kan få en uppfattning om ekonomiska och sociala förhållanden i de samhällsbildningar som åstadkommit gravläggningarna eller just sådana förhållanden som har med livsmiljö och anpassning att göra. Detaljstudiet av anläggningarna är en förutsättning för sådana slutsatser. Detaljstudiet dominerar också många bidrag. Man kan nämna Malin Lindquists uppsats *Storrösen* om undersökningarna av Kauparve-röset och andra liknande anläggningar, en redogörelse som ger många intressanta synpunkter på Kauparve-rösets utbyggnadsfaser vid olika tillfällen under förhistorisk tid. Man kan också nämna de många intressanta bronsåldersgravfälten med skeppsättning med rik information om detaljer i gravläggningsleden av intresse för djupare frå-

gor om samhällsbilden. Endast ett urval av bidragen i boken kan här nämnas särskilt.

Det stora partiet om gravfältundersökningarna upptar huvudsakligen en arkeologisk forskning av traditionellt slag med kronologi och kontinuitet som huvudfrågor. Inslagen av utredningar om ekonomiska och sociala förhållanden är sporadiska och endast ofullständigt skisserade eller genomförda. Dessa bidrag berörs mycket litet av den som "ny arkeologi" betecknade forskning för vilken sociala och ekonomiska frågeställningar står i centrum och som till stor del karakteriseras av en systematisk probleminriktning på dessa frågor. Av introduktionskapitlet framgår emellertid att Arkeologi på Gotland också har som målsättning att vidga och få in sådana frågeställningar. Denna inriktning kommer fram i forskningen kring boplatserna och näringslivet. Med Sven-Olof Lindquist som ledare har en förnyelse och en intensifiering skett i gotländsk arkeologi genom ett forskarteam av kulturgeografer som i god samverkan med arkeologer bearbetar problem kring åkerbrukets utveckling där främst under järnåldern och medeltiden. Kulturgeografernas arbete berör givetvis också senare perioder. Detta arbete presenteras i uppsatser av Bengt Windelhed och Dan Carlsson. Bengt Windelhed lägger i *Överlagrade kulturlandskap* fram ett försök till tolkning av olika agrara skikt i det fossila kulturlandskapet vid Vinarve i Rone där han arbetat. Han spårar där på ett synnerligen intressant sätt rumsliga förändringar av boplatser och åkermark från järnålderns början ca 500 f. Kr. till början av den historiska tiden. Det är fortfarande en mängd olösta problem i detta material men det öppnar nya perspektiv för arkeologerna där resursanvändning och anpassning kan sättas i centrum för forskningen. I detta ligger en information som kan vara till nytta för miljöproblematiken också i nutiden.

I boken belyses många andra undersökningar inom bebyggelsesektorn, undersökningar som berör levnadsförhållanden ur social och ekonomisk synvinkel. Till detta hör fornborgarna och deras problem. Det är i första hand den mäktiga Torsburgen och den för sitt skattefynd med bronskärl och en guldhalsring välkända borgen Havor som stått i centrum för dessa undersökningar. Inte minst de systematiska utgrävningarna av Havor av Gunilla Grimlund-Manneke och Peter Manneke är värda ett

särskilt omnämmande därför att de gett nya infallsvinklar för bedömning av materialet från fornborgarna som helhet vilket bl. a. framgår av Peter Mannekes bidrag *Havor i jämförelse med andra fornborgar*. Det är som helhet en fornlämningsgrupp som sätter fantasin i rörelse.

Till forskningen inom bebyggelsesektorn hör också undersökningarna av fyndplatser från slutet av den förhistoriska tiden där Per Lundströms innehållsrika uppsats om *Hamn och handel vid Paviken* är av stort intresse. Paviken har en välbelägen och skyddad naturhamn där man hittat ett uppseendeväckande material från en vikingatida handelsplats med spår av högtstående hantverk såsom ben- och hornslöjd, järntillverkning, bronsgjutning och tillverkning av glaspärlor. En mängd mörkröda almandiner bland fynden kan antagas ha använts för inläggning i säkerligen högtstående metallarbeten. Det finns också spår efter skeppsbyggnad, man har där haft ett varv. Gustaf Troztigs bidrag *Vikingatid på Barshalder* behandlar som flera andra ett gravfältsmaterial från slutet av hednatiden men det tar med utgångspunkt bl. a. i det rika beståndet av bronskärl och lerkärl upp generella problem om bebyggelsens lokalisering och om dess kontakter inom ett av myrssystem dominerat område under övergången mellan heden och kristen tid.

Medeltidsdelen i boken visar att aktiviteten är stor även inom detta forskningsfält. Visby står i centrum för undersökningen. Men de olika bidragen presenterar en rad lösa bitar som bricker i ett läggspel som inte hänger samman. Det måste kanske vara så. En arkeolog i en levande stad är hänvisad till att undersöka just lösräckta bitar. Vad man saknar är emellertid sammanfattande frågeställningar och en helhetssyn mot vilken fynden kan tecknas och begripas. Det finns emellertid en rik historisk bakgrund till det medeltidsarkeologiska arbetet. Det har just kommit ut ett sammanfattande arbete om Gotlands medeltid författat av Hugo Yrwing vilket grundligt belyser olika sidor av det medeltida Gotland ur en historikers synvinkel. En medeltidsarkeolog har historia som en väsentlig ingrediens i sitt forskningsarbete till skillnad från en arkeolog som arbetar med förhistoriska frågeställningar. Därför kan medeltidsarkeologen med sin historiska metod få fram en mängd aspekter av det komplicerade samhälle som fanns på den tiden. Det arkeolo-

giska materialet kan tolkas mot bakgrunden av samhällets superstruktur med kungamakt, feodalvälde, kyrkans makt och verksamhet. Det hade varit möjligt att bistå läsaren med någon form av sammanhållande skelett för att möjliggöra förståelsen av de sönderstyckade enskilda detaljerna. Behovet av detta känns starkt kanske särskilt därför att det gäller en stadsbildning. Det finns en mängd i och för sig intressanta specialfrågor i staden. Men för att förstå detaljerna måste man ha kännedom om ett varierat material. Staden lever kanske på den omgivande landsbygden eller har sin huvudsakliga vinning i fjärrinställd handel. Det är alltså en makrostruktur nämligen en handels- och hantverksorganisation det är fråga om. Man måste hela tiden fylla ut med historiskt material och man har möjligheter att göra detta. Om man bara presenterar enstaka arkeologiska fragment känns bristen på samband ganska påtagligt för den vetgirige. Det är därför en angelägen uppgift som presenteras av Waldemar Falck i avsnittet *Visby stadsbild genom 1000 år*. Det gäller att bygga upp ett stadsarkeologiskt kartotek som kan användas som instrument för sammanfattande framställningar. Det är viktigt i den aktuella forskningssituationen.

Det nämndes inledningsvis att den tekniska utvecklingen skapat möjligheter till en ny forskningsmetodik. Arkeologin på Gotland har som ytterligare en målsättning att utnyttja detta. I avsnittet *Aktuell laborativ arkeologi* presenterar Erik Nylén hur man tillgodogjort sig och tillämpat dessa möjligheter i det arkeologiska forskningsarbetet. Riksantikvarieämbetets Gotlandsundersökningar, kallade RAGU, arbetar i Visby som en utvecklings- och försöksanstalt i laborativ arkeologi som går hand i hand med det fältarbete som bedrivs och som beskrivs i boken. Man får i detta avsnitt kontakt med de problem som ligger i arkeologernas arbete att konservera, dokumentera, magasinera och tolka det väldiga material som grävs fram ur jorden. Det är problem som är generella för den moderna arkeologin. På Gotland experimenterar man med röntgen, fotogrammetri och specialkonstruerad apparatur för att göra utförliga konstruktionsritningar och tredimensionella modeller av ej framgrävda preparat. Man arbetar på att anpassa fotogrammetrisk mätteknik till uppgifter inom registreringen av arkeologiska föremål och att lagra materialet på magnetband där in-

formationen kan återvinnas vid framtida studier. Det återstår att se om bilden i detta avancerade skick kan ersätta föremålen och minska arkeologens behov av direktkontakt med sina objekt så som Nylén i sin framställning anser kan vara möjligt. Under alla förhållanden kan dokumentation och registrering underlättas och förbättras. Erik Nyléns bidrag *Kring ett vendedeltida beslag* ger ett konkret exempel på hur genom en intensiv konserveringsprocess ornamentiken – i detta fall stiliserad djurornamentik – kan manas fram ur ett starkt skadat föremål.

Andra av modern teknik betingade projekt i arkeologins tjänst på Gotland är konstruktion av grundkartor där höjdkurvor, myrssystem, fornlämningar och fornfynd förs in på den ekonomiska kartan som tillrättaläggs för studium av vetenskapliga frågeställningar i samband med fyndmaterialet. Sven-Olof Lindquist presenterar i uppsatsen *Regional markdatabas* ett ännu mera långtgående projekt där grundmaterialet bestående av fornlämningar och olika landskapsvariabler såsom jordarter och markanvändning bygges upp till en markdatabas som i första hand skall användas för bevarandeplaneringen men som också beräknas kunna

användas för bearbetning av vetenskapliga frågeställningar. Andra tekniskt betingade arbetsmetoder som användes i den aktiva forskningen på Gotland och som beskrivs i volymen är marin arkeologin. Olika projekt inom detta område kommenteras av Carl Olof Cederlund i *Marinarkeologi på Gotland* och berörs också av Peter Manneke i hans bidrag *Sportdykningen i marin arkeologins tjänst*. På Gotland har arkeologerna haft ett fruktbart samarbete med sportdykarna vilket underlättat en utvidgning av arkeologins arbetsfält.

I Arkeologi på Gotland får man i en rikt illustrerad volym inblick i en intensiv arkeologisk forskning som i sitt fältarbete försöker anpassa sig till och utnyttja Arbetsmarknadsstyrelsens behov av arbetstillfällen för svårplacerad arbetskraft. Utan detta hade en så omfattande utgrävningsverksamhet inte varit möjlig. Det omfattande fyndmaterialet har blivit en drivkraft till försök att tillämpa och utveckla tekniska hjälpmedel och tvärvetenskapligt samarbete vid registrering och bearbetning av det stora fyndmaterialet.

Berta Stjernquist

Isländska sagor. Översatta av *Hjalmar Alving*: [1]. **Eyrbyggarnas saga.** **Laxdalingarnas saga.** Inledning av *Dag Strömbäck*, 406 s. + kartor. [2]. **Gisle Surssons saga.** **Grette Asmundssons saga.** 343 s. + kartor. [3]. **Egil Skallagrímssons saga.** **Gunnlaug Orms tungas saga,** 321 s. + kartor. [4]. **Hravnkel Freysgodes saga.** **Hönsa-Tores saga.** **Viga-Glums saga.** **De sammansvurnas saga.** **Smásagor.** 325 s. + kartor. Gidlunds. Stockholm 1979. C:a pris kr 50:– pr del.

Else Mundal: **Sagadebatt.** Universitetsforlaget. Oslo 1977. 286 s. Pris n. kr. 69:–.

Den som i de isländska sagorna söker efter kulturhistoriska upplysningar blir ofta belönad. Kända lösryckta citat får man därtill vid läsningen insatta i sitt sammanhang. En exemplifiering från *Eyrbyggarnas saga* skall inledningsvis lämnas.

I nämnda saga omtalas hur efter en drabbning en av de omhändertagna kämparna på kvällen sitter till bords vid långmjölk och ost. Värden frågar, varför gästen äter så trögt och får till svar, "att lammen var alltid trögast i maten, när de var nykavlade". Han kände då kring strupen på sin gäst "och fann en pilspets som stack rätt genom strupen och tungrötterna. Han tog en kniptång och drog ut pilspetsen. Sedan åt Snorre Torbrandsson" (Eyrb. s. 119).

Samma saga berättar om ett misslyckat lönnmord, som en träl i nattmörkret skulle utföra mot sagans huvudperson Snorre gode. Trälen instrueras av sin husbonde:

"Du skall bege dig till Helgafjäll och gå upp på det loftet som är ovanför ytterdörren. Där skall du ta bort några bräder i golvet, så att du kommer åt att sticka ett spjut genom hålet. När Snorre går till hemlighuset, skall du lägga spjutet genom loftsgolvet och i ryggen på Snorre så kraftigt, att det går ut genom buken". Trälen blir fast och anstiftaren dräpt (Eyrb. s. 59 f).

En övernaturlig tjurkalv, frukt av en förbindelse med trollboskapen, stångar som det späts ihjäl sin husbonde. Vid tillfället fanns inte på tjurens horn "trästycket som blivit ditsatt, då han började bli ondsint" (Eyrb. s. 159).

Vid en strid mot försvararna av en förskansning, ett bålverk, kastades med träffsäker verkan ett "snörespjut" (Eyrb. s. 153).

Vid en märkespunkt i kalendern – vinternätterna – samlades bygdens folk till bollekar (Eyrb. s. 105).

De isländska ättesagorna handlar om händelser på 900-talet och i början av 1000-talet. Nedskrivna blev de dock först på 1200-talet, alltså en tidsskillnad på kanske två och ett halvt sekel. Men för de uppgifter som lämnats ovan är det dock av mindre intresse till vilket århundrade de kan tidfästas. Att sätta kavle i munnen på lamm har brukats ännu i nutiden för att avvänja dem att dia (Gösta Berg i Rig 1949 s. 58). Att på ett loft ha utrymme att hantera ett spjut på beskrivet sätt betyder att ytterdörren funnits på husets gavel och ej på dess långsida. Hus med gavelgång existerar alltså. Så också bruket av att förse boskap med hornskydd. "Snörspjutet" har haft motsvarighet i sentida leksaker. Och samling till lek vid årsfester är ännu vanligt.

Liknande förhållanden har alltså existerat många sekler senare och gäller metoder som redan de första nybyggarna kan ha medfört från hemlandet. I fråga om tro och sed är det samma sak. Uråldriga är sålunda föreställningarna om de döda. Detaljerade beskrivningar om spökerier intar en stor plats i de isländska berättelserna. En död som man fruktade skulle bli gengångare fördes ut genom ett nyupptaget hål i väggen (underförstått att detta senare skulle muras igen). I det fall som omtalas i Eyrbyggarnas saga (s. 84) hade åtgärden dock ingen effekt, trots att man därtill lagt den döde i "en starkt byggd stendös". Sagan fortsätter:

"Efter Torolv Bägefots död tyckte många, att det började bli farligt att vara utomhus, så snart solen gått ned. Och när det led fram på sommaren, märkte folk att Torolv inte låg stilla på sin plats. Sedan fingo de aldrig vara i fred ute efter solnedgången. Kom därtill att oxarna som de kört Torolv med blevo trollridna – —".

I princip finns ingen skillnad mellan dessa spökehistorier och de som i mängder finns uppteck-

nade i de nordiska folklöristiska arkiven. Den rikt utbildade förvandlingstro som möter i den isländska forndiktningen har Dag Strömbäck satt i förbindelse med lapsk och sibirisk schamanism (Sv. Landsmål 1943–44). Samme forskare har ifråga om seden "att binda helskor" (Gisle Sursson s. 27) hänvisat såväl till sentida folkstro som forntida gravfynd (K. Hum. Vet.-Samf. i Upsala. Årsbok 1952).

På ett helt annat sätt kronologiskt bundna är bl. a. sagornas beskrivningar av kläder, vapen och seldon (se Hj. Falk, Altnordiske Waffenkunde, 1914, och dens., Altwestnordiske Kleiderkunde, 1919). Traditionen kunde vittna om en mäktig persons särställning i prakt, men för att i detalj framhäva denna gick det inte att beskriva gammalmodiga ting, de skulle inte imponera på åhörarna. Praktfullt färgade kläder, guldbeslagna vapen, bjällror på tygeln tillhörde den internationella lyxen på 1200-talet, alltså tiden för sagornas nedskrift.

Detsamma gäller bostädernas inredning. Om Olav påfågel berättas:

"Den sommaren lät han bygga en hall på Hjordarholt större och präktigare än man förut sett. Där voro berömda händelser avbildade på brädfodringen och likaså i taket. Detta var så väl utfört, att folk tyckte att hallen var mycket praktfullare, när väggbonaderna inte voro upphängda."

Denna skildring hör mer hemma i 1200-talet än den passar ihop med 1000-talets början, då hallbygget skall ha skett.

*

Av vad här refererats har framgått att *saga* i isländskt språk inte haft samma betydelse som det svenska ordet. De isländska ättesagorna är något helt annat än t. ex. Bröderna Grimms sagor. Ordet svarar mer mot vårt *sägen*; lämplig översättning kan vara det neutrala *berättelse*, alltså berättelsen(-sarna) om befolkningen i Eyrbygden (Snefellsnes), om Laxdalsläkten, om Gisle Sursson etc. Om hur denna litteratur tillkommit har inom forskningen under halvtant sekel pågått en livlig diskussion. Är de isländska sagorna sammanställda traditionsuppteckningar? Och har de fått sin form av generationers muntliga framställning? Eller har även formen så som den föreligger i skrift präglats av skickliga redaktörer? Eller är sagorna på mer

eller mindre historisk grund helt verk av enskilda författare?

Genom Else Mundals antologi Sagadebatt kan man nu på ett bekvämt sätt ta del av detta spännande meningsutbyte. I boken återges några av de viktigaste inläggen i helhet eller i utdrag, åtföljda av fylliga och sammanbindande referat och också med utgivarens egna ställningstaganden.

Redan i sin posthuma litteraturhistoria 1866 har den danske språkforskaren N.M. Petersen om några av de större isländska sagorna skrivit, att de "er fuldendende historiske romaner". Samtidigt hade också landsmannen och kollegan Carsten Hauch i sina föreläsningar framhävt de isländska sagornas höga estetiska värde, i dem har "en kunstforstandig Aand været virksom". Längst i uppfattningen om sagorna som enbart skönlitterära produkter gick senare litteraturhistorikern Paul V. Rubow, också han dansk, som på en uppsats 1928 satte rubriken Den isländska familjeromanen. Det var en retsamt utformad inlaga, där ironin över folktraditionens tilltrodda ålder dock är ganska opåskalad, då förf. i den punkten var lika okunnig som samtida historiker kunde vara. Den exakta topografin i sagorna uppfattade Rubow såsom blott hörande till romanförfattandets teknik och insåg inte, att det är ortsanknytningen som ger möjlighet till folktraditionernas sega kvarlevande. I stället menade han, att de isländska ättesagorna hade sin uppkomst och förebild i kontinentens riddarromaner.

Som främste samtida motpart till Rubow kan ställas norrmanen Knut Liestøl, som året efter kom med Upphavet til den islenske ættesaga. Arbetet är endast i korthet refererat av Mundal, som istället omedelbart efter Rubows uppsats återger Liestøls föredrag på det nordiska filologmötet i Köpenhamn 1935 Tradisjon og forfatter i den islenske ættesaga. Redan 1914 hade den tysk-schweiziske filologen Anders Heusler summerat motsättningen tradition-författarskap i två nyskapade begrepp: *friprosa* och *bokprosa*. Mundal menar med rätta, att detta visat sig vara ett par olyckligt valda termer, som i diskussionen kommit att alltför starkt framhäva motsättningarna.

Att dessa utjämnats framstår också tydligt i Liestøls föredrag 1935. Han framhöll då, att skrivaren ibland kan ha varit upptecknare, ibland också samlare, en tredje gång omarbe-

tare och i ett fjärde fall "i stor mun nyskapande forfatter". Mundal förmodar och det har Dag Strömbäck också själv menat, att Liestøls föredrag tillkommit och formats som ett genmäle till Strömbäcks definition i Sejd (1935) på "friprosa-anhängarnes syn på den nedskrivna ättesagan såsom identisk med en muntlig förlitterär saga" (Sagadebatt s. 204, 206, Strömbäcks nedan a. a. s. 241). Strömbäcks formulering var alltför snäv, Liestøls uppfattning var i själva verket vida mer nyanserad. Att de båda forskarna stod varandra ganska nära framgår av Strömbäcks uppsats Författarskap och tradition i den isländska ättesagan (1943, omtryckt i Folklore och Filologi, 1970). Oliheten kan vara uttryckt i att de båda huvudorden bytt plats: en betoningsfråga. Strömbäck menar också, att *förhållandet mellan diktarens och traditionens roll växlar starkt i olika sagor*. Om Liestøls forskning säger han, att den "mera uppfordrar till instämmande än till reservationer". Det förvånar att Mundal varken i utdrag eller referat medtagit denna uppsats (den upptages naturligtvis i hennes mycket fylliga bibliografi). I nämnda uppsats bestrider Strömbäck även Rubows åsikt om den franska riddarromanen som förebild. Han menar, att ättesagan inte kan ses isolerad från äldre litteraturgrenar i Island. Det är denna tidiga litteratur som behandlas i den inledning till den nya utgåvan av Isländska sagor som Strömbäck hann få färdig före sin bortgång 1978.

Redan 1922 kom Knut Liestøls bok Norske ættesogor. Else Mundal menar, att redan bokens rubrik verkat provocerande för islänningarna, att den avsåg att ifrågasätta en "upphovsrätt". Liestøls bok var också ursprungligen avsedd att utkomma tillsammans med hans först 1929 fullbordade undersökning om den isländska ättesagans uppkomst. Inte heller går det att komma ifrån vad Liestøl säger i sin inledning, att de norska och isländska ättesagorna "hev sams røter og i sumt sams utviklingsgang". Men han framhåller samtidigt "all ulikskap". Och av samma inledning framgår med all tydlighet, att boken först och främst ville vara en metodik. Att uppfatta den som ett utslag av norsk chauvinism var orätt, den var en legitim publicering av vunna värdefulla vetenskapliga resultat. Självt minns jag från min studietid, att jag till mitt eget högst begränsade bokinnehav omgående inköpte Norske ættesogor och som-

maren 1923 ivrigt studerade den som en välkommen handledning i utforskningen av våra egna många historiska sägner, även om dessa inte var knutna till ättelängder som i Norge och Island.

Else Mundal framhåller hur diskussionen "friprosa" kontra "bokprosa" ytterligare komplicerades genom att uppfattningen av sagorna som pålitliga historiska dokument tillskrevs den förra teorin. Men det var en ny definition och som Mundal skriver (s. 162) var den "ikkje gjeven av friprosaistar, men av bokprosaistar i polemikk mot friprosaistane". Liestøl var "friprosaist" men hans vidsynta uppfattning av de isländska ättesagornas varierande tillkomst har ovan framhållits. I boken 1922 ingår ett kapitel Sanning och dikt, ett problem som hade varit huvudanledningen till bokens tillkomst. Liestøls allmänna uppfattning härom grundlades genom undersökningen av det inhemska materialet. Hur han kunde se på de isländska sagornas historicitet framgår av den långt senare diskussionen mellan honom och Sigurdur Nordal om Hravnkel Freysgodes saga. Nordal hade förklarat denna saga vara en diktprodukt utan något verklighetsunderlag. Liestøl bestriider detta i ett genmäle i Arv 1946, till vilket Mundal också hänvisar.

Vad som i den nämnda sagan sätter händelseförloppet igång – det överträdde förbudet att rida på hästen Freyfaxe – måste enligt Liestøl bygga på bevarad tradition från nybyggartiden. Sedan har tilldiktningen kommit: detaljer utbroderas, samtal förlänges. Det har, menar Liestøl, alltid funnits berättare, som med små medel kunde göra levande sådant som konstnärligt sett var dött. Att en saga kan påvisas innehålla historiska felaktigheter hindrar inte att den bygger på muntliga traditioner.

Redan tidigt intresserade sig forskningen för de speciella förhållanden som kunde förklara den världsunika karaktären av den isländska forndiktningen: uppbrottet från Norge, ett medfött och medfört berättararv, den aristokratiska karaktären hos nybyggarna, näringsförhållandena med en boskapsskötsel som gav ledig vintertid för muntlig underhållning. Senare forskning har framdragit hur också nedskrivningstiden återspeglar sig i sagorna. Uppsatser härom av Halvdan Koht 1918 och Einar Ol. Sveinsson 1935 återges i Sagadebatt liksom i översatt form slutkapitlet i den tyske histori-

kern Walter Baetkes avhandling 1956. Förklaringen till den isländska diktningens särkaraktär gentemot den samtida europeiska litteraturen ser Baetke i de demokratiska isländska samfundsförhållandena i kontrast till den europeiska feodalismen. Redan i ett föredrag 1952 om "tid och kalvskinn" hade Sigurdur Nordal betonat den ekonomiska grundvalen för medeltidens litterära verksamhet i Island.

Men det är den litterära synpunkten på de isländska sagorna som dominerat de senaste årtiondena. Med utgångspunkt från sagorna som diktverk har forskningen varit inriktad dels på att försöka namnge enskilda författare till de olika sagorna, dels på att påvisa inflytanden utifrån – Mundal nämner här bl. a. svenskarna Sven B. F. Jansson, Peter Hallberg och Lars Lönnroth.

*

Vad handlar då de isländska sagorna om? I en äldre svensk generations allmänbildning ingick genom utdrag i folkskolans och gymnasiets läseböcker kunskap om åtminstone Gunnar på Hli-darände och Njal på Bergtorsval. I sin utgåva hos Bonniers 1935–45, underlaget för den nya fotografiska utgivningen, försåg Hjalmar Alving de olika sagorna med korta förord. Där etiketteras också innehållet: bygdesaga, släkt-saga, sagor om enskilda personer, sagor om fredlösa etc.¹

De utdrag eller referat som ovan lämnats ger ytterligare antydningar. Det förekommer våldsamma drabbningar, där antalet deltagare kunde vara ringa men antalet döda förfärande stort. Här skildras också överfall och lönnmord. Motiveringen var lidna oförrätter, där släktens prestige måste hävdas, även om helt oskyldiga drabbades. Hämnbehovet är en drivande kraft. Ofta eggas kvinnor make eller söner att med blodsdåd utplåna liden skam.

Berättelserna om spökerier och gengångare är många och långa. Drömmar och spådomar likaså. Tilltron till dem var förvisso allmän, även om de också använts som litterära medel till ökad spänning. Alving skriver i ett av sina förord, att det finns sidor i berättelserna som är mer sakrika än underhållande: släktregistren är

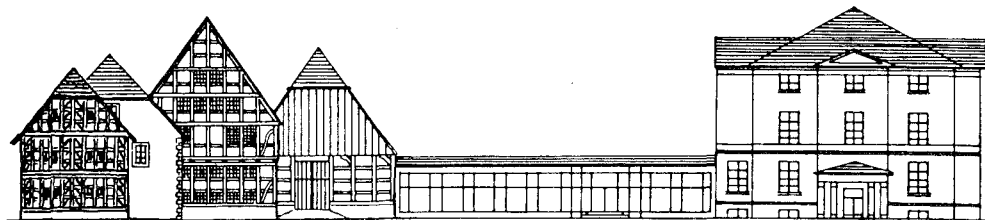
¹ En lättillgänglig orientering lämnas i Peter Hallberg: Den isländska sagan. Verdandis skriftserie 6. 2:a uppl. 1964.

tröttande, antalet namn förvirrande. Men det är heller inte nödvändigt att ha allt i minnet för att kunna följa händelseförloppet. En rekommendation av Alving skall upprepas: att vid läsningen samtidigt studera de åtföljande kartorna. I noterna är person- och ortnamn utförligt kommenterade, andra uppgifter däremot mycket sparsamma. Främst skulle i den nya utgåvan behövs ytterligare en inledning: en orientering om isländska samfundsförhållanden under sagatiden. Utan kännedom härom kan händelseförlopp bli svåra att förstå.

Äktenskap betraktas i sagorna helt som en släktens angelägenhet med möjligheter att ge större makt och ökat inflytande. Kvinnan tillfrågades ibland i förväg, oftast inte. Därför kunde

det också gå illa och sluta med skilsmässa och nya fiender som följd. Men det finns också ställen i sagorna där det omtalas, att parterna "fattade stor kärlek till varandra". Om de isländska ättesagorna skall kallas romaner är tveksamt. Men kärlek och hat, mod och mord spelar i varje fall en stor roll såsom de gjort såväl i dikt som i verklighet i alla tider. Och vare sig man läser de isländska sagorna på jakt efter kulturhistoriska upplysningar eller för att finna pusselbitar i de lärda tvisterna om deras tillkomst skall man finna, att de också har ett stort underhållningsvärde. Det nya tryckningsförfarandet har medfört priser som möjliggör en bred kontakt med en märklig insats i världslitteraturen.

Sigfrid Svensson

Lippisches Landesmuseum i Detmold. En låg förbindelselänga förenar huvudbyggnaden (det forna socie-

tetshuset) med de hitflyttade lantliga ekonomihusen till en sluten gårdsanläggning.

Museum und Kulturgeschichte.

Festschrift für Wilhelm Hansen. Red: *Martha Bringemeier, Paul Pieper, Bruno Schier, Günter Wiegelmann*. Utg: Landesverband Lippe. Aschendorff. Münster 1978. 415 s., ill.

Förre museichefen dr phil. h. c. Wilhelm Hansen är skaparen av Lippisches Landesmuseum i Detmold i dess nutida gestalt. Detmold var huvudstaden i det gamla furstedömet, urspr. grevskapet Lippe, och är belägen på nordöstra slutningen av Teutoburgerskogen. Staden är känd som turistort.

Här bildades redan 1835 en naturvetenskaplig förening i avsikt att skapa en "naturaliesamling" med uppgift att gagna skolundervisningen men också med ambition att bli ett naturvetenskapligt institut utanför det lokala planet. Samlingarna var inrymda i stadens läroverk fram till 1884, varefter skedde flera

omflyttningar. En rad andra samlingar hade under åren införlivats med det ursprungliga museet: mynt, geologiska och förhistoriska fynd, m. m. Sent men systematiskt har detta bestånd under ledning av Wilhelm Hansen (född 1911, avdelningsföreståndare 1952, museichef 1958) kompletterats bl. a. med rika samlingar av jordbruks- och hantverksredskap. Samtidigt blev museet för första gången ensam herre i eget hus, det fick till förfogande stadens gamla praktfulla societetsbyggnad med ett intill liggande område. För detta senare uppgjorde Hansen en storslagen och nu fullbordad plan. Från landsbygden har fyra märkliga byggnader hitflyttats, bl. a. en kornlada från ca 1600 och en klosterägd tiondelada daterad 1555. Det var en djärv tanke att uppföra lantliga byggnader som museilokaler mitt inne i en gammal stad. Djärvt också därför, att det är ett föråldrat musealt förfarande, som dock här blivit arkitektoniskt lyckat och genom de flyttade husens stora for-

mat även ändamålsenligt (en viss svensk motsvarighet fast på ursprunglig plats är Havreborgsmuseet i Simrishamn). Anläggningen gavs gårdskaraktär genom en låg förbindelselänga (se bild), som bl. a. inrymmer föreläsningssal. Planläggningen genomfördes inte utan motstånd; om andra museipionjärens besvärligheter skriver Holger Rasmussen i sin uppsats om grundandet av de stora nordiska folkklivsmuseerna.

Festskriften inledes med det hyllningsanförande som museikollegan i Münster professor Paul Pieper höll på en avskedsfest för Wilhelm Hansen vid dennes pensionering 1976. Föredragets rubrik var "W. H. mellan museum och forskning" och innehållet har fått en komplettering i efterföljande uppsatser om museets utveckling och om hur det fungerat som forskningsinstitution. "Museernas forskningsinsatser avläser man i deras publikationer, de utgör ett mått på ett museums vetenskapliga rang", framhålls i en tysk utredning 1965. Förutom som museiskapare har Wilhelm Hansen som forskare gjort en bestående insats. Härom vittnar hans i festskriften införda bibliografi.

Wilhelm Hansen började som folklorist i Berlin. Redan som 24-åring skrev han om folkvisor och lek i Adolf Spammers stora samlingsverk *Die deutsche Volkskunde* (1935). Han deltog aktivt i den stora tyska folkklivsatlasen och denna tidiga verksamhet har lämnat många spår efter sig, bl. a. i lexikonartiklar. Längre samboende med Lippisches Landesmuseum var Lippisches Landesbibliothek och redan innan W. H. 1952 blev museiman hade han i anslutning till detta bibliotek påbörjat sin stora Lippische Bibliographie som utkom 1957 och är ett viktigt forskningsinstrument för denna landsdel. Det blev sedan det praktiska museiarbetet med byggnader och redskap som främst gav inriktningen av den fortsatta forskningen. Denna har bl. a. resulterat i ett stort antal skrifter och uppsatser om "bäuerliches und handwerkliches Tagewerk im alten Lippe" samt om de till museet flyttade korsvirkesbyggnaderna. Hansens bibliografiska inriktning har också inneslutit ett stort intresse för äldre bildverk, ett bland många resultat härav är *Arbeit und Gerät in volkskundlicher Dokumentation* (1969).

Den allmänna uppskattningen av Wilhelm Hansen framgår av det stora antal museiman och forskare som deltar som författare i fest-

skriften. Själv har W. H. entydigt visat, att det här inte är fråga om skilda roller. Och förhållandet museiarbete och forskning berör varje större museum, ja egentligen varje museum. I Norge anordnades 1978 en konferens om "Humanistisk forskning ved museene" som Göran Rosander utförligt refererat i *Svenska museer* 1978: 2. En motsvarande diskussion hade det tyska museiförbundet anordnat i Kassel ett par år tidigare.

Uppsatserna i festskriften visar genomgående museernas behov av forskning och forskningens behov av museisamlingar. Men också att de senare måste tolkas i ljuset av ekonomiska och sociala förhållanden. Ett exempel från festskriften: Äldre kostvanor har kvarlevat längre i nordvästra än i sydvästra Tyskland samtidigt som det med jordbrukets redskapsbestånd förhåller sig tvärtom. De större jordbruken i nordväst och det starkare stadsinflytandet i sydväst har verkat moderniserande på olika företeelser inom resp. område.

I ett par tidigare uppsatser har Gösta Berg visat hur sädesharpan genom ostindiehandeln spred sig som en nyhet till nordvästra Europa. Han meddelade samtidigt att det fanns en uppgift om att det var jesuiter som tidigast skulle ha infört redskapet. I sin uppsats *Zur Geschichte der Kornfege in Mitteleuropa* söker Günter Wiegelmann finna bekräftelse på denna uppgift. Tidigare än i nordväst och långt bort från importvägarna var sädesharpan känd i Steiermark i östra Österrike, som dock i övrigt på jordbruksteknikens område varit ett reliktområde. Däremot växte sig den främst genom jesuiterna drivna motreformationen stark i denna landsdel. Ett antagande skulle då kunna vara, att de också på ekonomiska ting inriktade jesuiterna infört en praktisk jordbruksnyhet som sädesharpan som de stiftat bekantskap med under missionsverksamheten i Kina. Sädesharpan har i Steiermark bevarat sin i Kina förekommande enkla form. Wiegelmans undersökning ger ett vidgat perspektiv åt de lokala museernas föremålsinventering.

Till ökad museal efterspaning kan även Bergs uppsats *Die Teigbreche* ge anledning. Det gäller ett linbråksliknande verktyg som i äldre tid användes i bagerierna för bearbetning av deg. Det är i Norden känt från Norge och Danmark men är inte påträffat i Sverige. De nära hantverksförbindelserna mellan Danmark

och södra Sverige borde också ha fört redskapet hit.

Vid sidan om själva föremålen utgör äldre avbildningar en viktig tillgång för forskningen. I sin uppsats om de ikonografiska källornas betydelse för kännedom om arbetsredskapens historia visar den ungerske museichefen Iván Balassa hur bildmaterial ger förbindelseleder mellan arkeologiska fynd och sentida föremålsbestånd. Detta ikonografiska material är av mycket skiftande slag: väggmålningar, fanor, sigill, statyer, kalendrar etc. Redskapsstudier kan hjälpa konstforskningen med datering och proveniens, varvid Balassa dock framhåller nödvändigheten av att se upp med vandringsmotiv. I en annan uppsats ger Gerda Schmitz exempel på en högst ovanlig ikonografisk källa: ett dusin schlesiska vinglas från omkring 1780 med framställningar av linets beredning och försäljning.

Ett stort intresse för nordisk möbelforskning har Helmut Ottenjanns undersökning av möbelmaterialen i nordvästra Niedersachsen. Han ställer där frågan, huruvida förenklade former av olika tidsstilars praktmöbler är produkter av lantliga snickare eller av yrkeshantverkare. De enkla enrummiga "matskåpen" är av medeltida typ, men är från landsbygden inte kända förrän på 1600-talet. De förenklade renässansskåpen, där klaffen är ersatt av en mellandörr, finns också i stadstillverkning. Klädesskåpet med två dörrar och en mindre överdel har uppfattats som en på landsbygden skedd förenkling av ett ursprungligt tredelat skåp. Men även i det fallet finns holländska prototyper. Utvecklingen har i slutet av 1500-talet skett inom stadshantverket och möbeltypen har sedan spritts till omkringliggande landsbygd. Där behövdes de först när med empirimodet den sammanhängande långa klänningen blev bruklig. Genom förenklade konstruktioner och figurmotivens ersättande med geometrisk ornamentik erhöles en prisbillig vara och en vidgad kundkrets i stad såväl som på landsbygd. Samma verkstad hade såväl

dyra som billiga möbler. Form och dekor blev stereotypa, mönster kunde bibehållas genom flera generationer. Variationerna beror på det stora antal verkstäder som funnits på landsbygden. Men med sina billiga möbler fick dessa också avsättning i städerna. Köpvanorna här är föga undersökta.

I festskriftens mångsidiga innehåll ingår i övrigt bl. a. byggnadsskick, dräkt, bildkonst, timmerhantverk, svarvning, tenngjuteri, stenhuggeriverktyg från 1500-talet och byggnadsdö från 1300-talet. I åtskilliga bidrag hänvisas till Wilhelm Hansens skrifter. Två av författarna har en speciell personlig anledning att hylla festskriftens mottagare: Christa Pieske och Ingeborg Weber-Kellermann. Den förra skriver om bildtryck från Neuruppin, den senare om Berlins pigor i Theodor Fontanes romaner. Båda ämnena har rötter i studentärens seminarier för Adolf Spamer i början av 1940-talet. Hos honom var samtidigt Wilhelm Hansen verksam som assistent och han bistod tydligen deltagarna inte bara med råd utan också i dåd. Ur egna samlingar ställde han sålunda till de båda unga studentskornas förfogande såväl Neuruppintryck som kolportageromaner. Därmed avslöjas inte bara W. H:s tidiga intresse för bildtryck och folkläsnings utan också att hos honom fanns från början den beredvillighet att hjälpa forskarkolleger som präglat hela hans gärning. Och för vilken denna praktfulla festskrift är ett välförtjänt tack.

Säkert har också den tidigare privatsamlaren W. H. med instämmande läst f. museichefen Walter Hävernicks betraktelse över samlandets psykologi, som avslutar *Museum und Kulturgeschichte*. Den har en högst reell bakgrund. Hamburgmuseet hade testamentariskt erhållit en värdefull myntsamling. Men testamentet överklagades och museet förlorade på grund av ett enda vittnesmål, som domstolen efter Hävernicks utredning uppenbart borde ha lämnat utan avseende.

Sigfrid Svensson

Heidi Henriksson: Popular Hunting and Trapping in Norrland. Med inledning av Göran Rosander. Early Norrland 6. Vitterhetsakademien. Stockholm 1978. VI+87 s., ill.

Heidi Henrikssons ovan angivna bok, som ingår i serien Early Norrland, är ett ur många synpunkter viktigt arbete som förtjänar att uppmärksammas. Det är faktiskt första gången som ett så omfattande svenskt material framlägges på internationellt språk.

Beträffande Göran Rosanders inledning kan kanske invändas att "frekvensen" måhända tillmätas väl stor betydelse (p. 6). Med rätta betonas att fotografier av rekonstruerade fällor egentligen endast hava sekundärt värde (p. 5). Det kan emellertid inte framhållas eftertryckligt nog att en beskrivning av en fälla utan goda teckningar eller tydliga fotografier är närmast värdelös. Så framgår det t. ex. varken av texten eller bilden huru ett lobås från Ovanåker gillrats (p. 23, 43 och fig. 3). På teckningen av en mårdstock från Bjuråker saknas gillerstickorna (p. 43 och fig. 38), sannolikt avses emellertid en 4-gillrad fälla. Hur lådfällan eller holken (terminologien är faktiskt rätt besvärlig) från Boda fungerar kan inte utläsas av fig. 4 (p. 24). Oklara slutligen äro också såväl beskrivningen som teckningen av en mårdfälla från Sollerön (p. 43/4 och fig. 40), redskapet är troligen spränklegillrat.¹

Det hade varit bra om förf. tagit ställning till vad en fälla egentligen är. I sin Suomen kansanomaista kulttuuria (1, Helsingfors 1921, p. 61, 83; jfr. Nordiska museets edition Finlands folkliga kultur 1, Stockholm 1932, p. 32, 41) skiljer U. T. Sirelius på aktiv och passiv jakt, till den senare hör användningen av fällor. Med en fälla avses, för att använda J. Lips definition "eine Einrichtung, deren Mechanismus durch das zu fangende Objekt ohne Zutun des Menschen ausgelöst wird, mit dem sofortigen Erfolg, das

Tier dauernd festzuhalten oder zu töten".² Härav följer att orrhåvar, nät (använda i samband med drevjakt eller utrökning), såll samt hand- och kastsnaror inte äro fällor. Att Henriksson betecknat dem som sådana är rätt oförklarligt då hon med rätta framhåller att ekorrslan är ett jakt- och inte ett fångstredskap (p. 14/5, 21, 24, 26, 43, 50, 55/6, 61, 64, 83 och fig. 5/7). Sållen (på enahanda sätt användas även lådor och dörrar m. m.) kombineras vanligen med en gillersticka och ett rycksnöre, man talar då om en "fälliknande fångstmetod" (fallenähnliche Fangmethode" – Lips, p. 8/12; Ethnologica 3, p. 124).

Det bör erinras om att *fälla* och *giller* äro, därest källorna inget annat angiva, blott och bart allmänna benämningar för fångstredskap, ordet *snara* kan någon gång användas på samma intetsägande sätt. Med *bås* menas ibland en kringbyggd flake (jfr. t. ex. S. Ekman, Norrlands jakt och fiske, Uppsala 1910, p. 131 och fig. 21) och ordet *vippsnara*, som bör utgå ur vetenskapligt språkbruk, är en allmän benämning för sprätt- och stångsnaror. *Själuskott* blir för internationellt språkbruk otympligt och bör utbytas mot gillrade vapen.

J. M. Cooper nämner att inte ens "professional white trappers and fur traders" hava någon allmänt bruklig engelskspråkig fackterminologi för jaktfällornas vidkommande.³ Att den svenska texten erbjudit vissa svårigheter är också påtagligt. Den korrekta översättningen av *fälla* är trap, pitfall blir direkt felaktigt. Fox board, *rävbräde* (*tana*) kan inte missförstås. *Stock* och *flake* (det rör sig dock bara om stockvarianter och gränsdragningen kan vara svår, t. ex. klumpfällan) benämnas båda deadfall i engelsk facklitteratur. Termen vice trap är inte tilltalande. Betänkligare äro arched snare, vice snare och seesaw snare för *sprättsnara*, *stocksnara* och *vippsnara* istället för de allmänt brukade benämningarna spring-pole snare och pole snare för de två förstnämnda. Den tredje termen behöver

¹ Tryckfel kunna aldrig undvikas. I förbigående noteras några störande. de Hahr (p. 14, 2:a spalten) bör väl vara Th. Hahr? W. von Wright beskriver en rävkrok inte en järvkrok (p. 76, 2:a spalten) och i bildunderskriften till fig. 78 (p. 77) avser bild 2 en järvflake inte en järvgrop samt bild 8 ripsnaror inte rävsnaror.

² Fallensysteme der Naturvölker, Leipzig 1926, p. 14 (även i Ethnologica 3, p. 130). Jfr. Hirschberg, W. und Janata, A., Technologie und Ergologie in der Völkerkunde, Mannheim 1966, p. 230.

³ Snares, Deadfalls, and other Traps of the Northern Algonquians and Northern Athapaskans, The Catholic University of America, Anthropological Series 5, p. 7.

inte översättas och detsamma gäller åtskilliga mera dialektala benämningar som rävklypa, rävklysa, hinksnara och svängsnara. Resultatet kan nämligen bliva föga övertygande, t. ex. fox trap och fork för *rävsax* och *stubbe* (i båda fallen avses rävtanan) eller wolf grave för *varggrav* (p. 14/5, 22, 25, 48).

För att fällorna skola kunna presenteras på ett överskådligt sätt måste materialet ordnas systematiskt. Det norrländska, eller om man så vill svenska, är emellertid alltför begränsat för att kunna ligga till grund för en allmän systematik. Man hade därför gärna sett att förf. tagit del av de resultat till vilka forskningen kommit inom detta specialområde. Den ledande forskaren är otvivelaktigt Lips och med smärre tillägg (jfr. t. ex. Ethnos 2, p. 361/6) är dennes system, som innebär att fällorna grupperas efter de mekaniska principer enligt vilka de verka, både överskådligt och praktiskt. Tillämpat på Henrikssons material blir resultatet att den "allmänna gruppen", som ur teknisk synpunkt är helt meningslös, försvinner samt vidare att gropar, gårdar, burar, bås och holkar inte kunna sammanföras till en grupp (p. 14) enär de tre sistnämnda (att särskilja dessa är ibland svårt för att inte säga omöjligt) närmast äro besläktade med slagfällorna. Orrtrattarna däremot äro inga "fastkilande redskap" (p. 14) utan gropar och liksom många andra sådana (jfr. varggropen, p. 48 — Keyland beskriver en liknande björngrop från Frostviken, Skansens programblad 1910, 4—10 sept., p. 1), bl. a. flera sorters vattenkattor, ej sällan försedda med balansgiller. Stockar och flakar hava intet gemensamt med tramp- och betsaxar (p. 14) utan de representera helt olika fällesystem. Det finnes två huvudtyper av stångsnaror (p. 27 och fig. 15/6) som till skillnad från de mera sydligt orienterade sprättsnarorna äro karaktäristiska för norra Eurasien och Nordamerika. Båda byggas med

rätt varierande gillringssystem. Mora-snarar är inte unik. En fälla från Älvdalen hör till samma grupp, likaså en björnsnara från Mangskog, stocken här dock utbytt mot en sten (Fataburen 1906, p. 16, 116 och fig. 6/7; Studia Ethnographica Upsaliensia 11, p. 175/97; 26, p. 15/133; Ymer 1934, p. 213/4 och fig. 2; Keyland, N., Jaktafdelningen, Stockholm 1911, p. 15 nr. 29). Järvfällan från Arvidsjaur (p. 27/8, 41 och fig. 17) är inte en stock utan ett gillrat spjut.

Kortfattat omnämndes den för framställningen aktuella allmänna, speciella, topografiska och samiska litteraturen som delvis även kommenteras (p. 10/2, 20/1). Beträffande S. Ekman göra såväl Rosander som Henriksson intressanta påpekanden, bedömningen av N. Keyland kunde hava varit generösare (p. 4, 20/1). Visst har han utnyttjat materialet i Tidskrift för jägare och naturforskare och övrig litteratur och bilderna hava mestadels förlagor som ibland gå tillbaka på utländsk litteratur men han grundar också sin framställning på egna erfarenheter.

Det är alltid svårt att avgöra vad som bör vara med och vad som kan avvaras i en kortfattad bibliografi.⁴ Jämförbar med S. Ekmans och A. Widéns (Jakt och djurfångst i Jämtland och Härjedalen under gångna tider, Östersund 1932/5) monografier är i vilket fall som helst L. Levanders Övre Dalarnas bondekultur 1 (Uppsala 1943). G. Bergs studie Nordskandinaviskt-nordeuropeiskt (Rig 1933, p. 118/39) kunde hava anförts i samband med knipholkarna, likaså saknar man J. Staldings Fallgropar för vildren (Fataburen 1922, p. 21/34) och E. Mankers Fångstgropar och stalotomter (Acta lapponica 15). Den mera svåråtkomliga översikten Vildrensjakten (anonym men skriven av I. Ruong) i Samefolket 1962 (p. 136/8) är också av betydande intresse.⁵ I vilket fall som helst är Mankers material av största värde för den diskussion som

⁴ För att informera läsarna om den svenska jaktlitteraturen översättas titlarna förtjänstfullt nog till engelska. Keylands uppsats i Fataburen 1906 samt Tidskrift för jägare och naturforskare råka härvid båda få två olika titlar (p. 10, 12, 78). Att översätta titeln på L. Lloyds "Jagtnöjen" (första upplagan Jagtnöjen i Sverige och Norrige, Stockholm 1830), är däremot onödigt (p. 12) eftersom ju originalupplagan är publicerad på engelska (Fields Sports of the North of Europe, London 1830).

⁵ Beträffande orrtratten (p. 22/3) hänvisas till Th. Schwindts Suomalainen kansatieteellinen kuvasto (Finsk etnografisk atlas) 1, Helsingfors 1905, nr. 87/91. Det hade varit naturligare att åberopa C. U. Söderhielms artikel Beskrifning öfver ett sätt att fånga Orr-Fågel om vintren i Bur (Tidskrift för jägare och naturforskare 1832, p. 237/9 och pl.). Enär bilderna av en älgstock och en älgsnara från Sollerön (p. 34/5 och fig. 27/8) redan återgivits av G. Berg (Djurfänge, Gruddbo och Sollerön, Nordiska museets handlingar 9, p. 334 och fig. 3, 5) kunde detta hava antytts. Av

måste följa när resultaten från Riksantikvarie-ämbetets inventering av det norrländska inlandets fornlämningsbestånd bli tillgängliga. Av preliminära rapporter framgår nämligen att huvudparten av de i Skandinavien påträffade groparna och gropsystemen (seriegroparna) inte falla inom fjälltrakterna "utan i skogs- och inlandet nedanför dessa", dvs. utanför de traditionellt samiska områdena.⁶

Man kan rimligen inte jämföra sedermera hovapotekaren F. M. von Aken och kyrkoherden A. Hillerström (ej Hilleström) med så framstående yrkesmän som J. L. von Greiff, B. G. Hamnström och W. Westbaum, de två förstnämnda kunna på intet sätt betecknas som "professional huntsmen" (p. 20). Även om Hillerström i sin avhandling (1750) återger uppgifter från Johann II Tantzler (1682 ff) meddelar han också material från Västmanland och tål väl att jämföras med Æ. Nordholm (1749) ehuru denne som jaktforskare är vida originellare. Inom svenskt språkområde finnes det endast ett arbete till som står i samma höga klass nämligen G. Bonsdorffs Afhandling om de allmännaste djurfången i Tavastland (Åbo 1782). Så tillvida har emellertid Henriksson rätt som

denne synes det f. ö. framgå som om de aktuella fotografierna tagits av Ingalill och inte John Granlund. Med tanke på Keylands arbete av 1906 hade man väl också gärna sett att G. Bergs studie Jakt (Arbete och redskap, Handböcker för etnologi, Lund 1976, p. 71/91) omnämmts. Vid en jämförelse mellan de båda skrifterna ser man nämligen huru framgångsrika de 70 gångna åren varit för svensk etnologisk jaktforskning samt att de problem som densamma nu står inför äro av en helt annan art än på Keylands tid. Möjligen kunde den lättillgängliga i Acta lapponica 8 genom E. Mankers försorg utgivna upplagan av Johannes Schefferus' Lappland också hava anförts (p. 21) men detta är en ren bedömningsfråga. Etnologiskt är det av större intresse att Henriksson ställer sig helt avvisande till W. von Wrights räckrok (p. 76). Efter en mera ingående diskussion har nämligen G. Berg kommit till samma uppfattning (Rig 1976, p. 102) i sin anmälan av K. Lindners studie Geschichte und Systematik der Wolfs- und Fuchsangeln (Occasional Papers 3).

⁶Selinge, K.-G., Fornlämningsregistret som forskningsunderlag, Fornvännen 73, p. 82/3 och fig. 5; Winberg, G., Fornlämningsbegreppet och ekonomiska kartan, Fornvännen 73, p. 92, 96 och fig. 2. Jfr. Selinge, K.-G., Människan i landskapet, Fornvårdaren 14, p. 58/62 samt särskilt Selinge, K.-G., Fångstgropar, Fornvårdaren 12.

handbokslitteraturen, till denna måste man även räkna ett antal mestadels smärre skrifter i vilka diverse uppfinningar och förbättringar presenteras, främst är avsedd för yrkes- och sportjägare. Intresset för allmogejakten är därför ringa i denna (p. 20, 78), i den mån enstaka uppgifter återfinnas gå de vanligen tillbaka på Tidskrift för jägare och naturforskare eller på topografiska arbeten. Istället kompletteras framställningarna med tillämpliga rön ur utländsk, företrädesvis tysk facklitteratur – Th. Hahr erbjuder det bästa exemplet härpå.⁷ Här bör det, i förbigående, även påpekas att den svenska jaktlitteraturen under 1800-talet berikas med åtskilliga översättningar. Det väsentliga etnologiska problemet är emellertid om inflytanden från denna låta sig spåras i allmogejakten eller inte. Mittstångsgropen t. ex. omtalas för fångst av björn, varg och räv (p. 37, 44, 48 och fig. 31). Går den tillbaka på von Greiffs verksamhet eller på en äldre tradition för vilken han själv f. ö. inte stod främmande.⁸ Detta är

⁷I några arbeten (Schwedische Volkskunde, Uppsala 1961, p. 229/43; Rig 1978, p. 120/1, 124/6; Zeitschrift für Ethnologie 72, p. 51/74; 74, p. 138/60) har den svenska handbokslitteraturens inbördes förhållanden antytts, likaså ehuru denna påverkats av utländsk facklitteratur. Att Hahrs redogörelse för olika fångstmetoder är kompilatorisk har f. ö. uppmärksamats av Keyland (Sahlgren, J., Valda ortnamnsstudier, Lund 1964, p. 170/1).

⁸von Greiff, J. L., Anteckningar angående Jagt och Djurfångst i Sverige, Stockholm 1828, p. 40/3 och pl. 4:2. Mittstångsgropen rekommenderas redan av F. M. von Aken och senare även av W. Westbaum (Förelägg till Rofdjurs Jagt och Fångande, Stockholm 1829, p. 17/9 och fig. 2). Henrikssons hänvisning till den förstnämndes Om Warg- och Räfwe-Gropars anläggande och byggande (p. 11, 86) är missvisande enär arbetet ifråga aldrig utgivits separat. Hon avser tredje kapitlet i von Akens Hus- och Land-Apotheque (Skara 1747, p. (100/1) som motsvarar sextonde i första upplagan, Hus- och Rese-Apotheque (Skara 1746, p. 344/55). von Aken var mest intresserad av olika metoder att avliva "odjur och ohyra" med gift. Ekström kommenterar andra upplagan som följer: "arbetet är, i närvarande tid, mycket umbärligt för Jägaren" (Tidskrift för jägare och naturforskare 1833, p. 664). I vilket fall som helst är von Akens uppgifter om mittstångsgropen av intresse, bl. a. framhålles att "thessa Fällor äro mycket bekante, och för Landmannen öfwer måttan gagnetlige" (1746, p. 344; jfr. 1747, p. 100).

emellertid frågor som falla helt utanför ramen för Henrikssons arbete och vid en genomgång av T. Schreeber von Schreebs och R. Müntzings bibliografier finner man att hon fått med den för sitt arbete viktigaste äldre handboks-litteraturen i den korta litteraturförteckningen.⁹

Det i huvudsak bra och översiktligt presenterade materialet kompletteras av fina bilder. Några direkta nyheter hittar man inte men med tanke på den allmänna geografiska utbredningen i Eurasien och Nordamerika är en "vargkrok" från Tännäs (p. 27/8, 48/9 och fig. 18) av betydande intresse. Någon enstaka gång kommenterar förf. sitt material. Rävta- nan säges sålunda förekomma i hela Norrland under det att varggårdar endast kunnat beläggas två gånger (Dalarna, Jämtland). Vargbåset synes vara belagt en gång från Dalarna under det att lobåsen voro vanliga i Hälsingland. Orrbännena torde hava haft en mera begränsad utbredning och burar för fångst av domherrar etc. äro jämförelsevis sällsynta. Anmärkningsvärt nog synes sjöfågeljakt med hjälp av vettar vara mycket ovanlig (p. 23, 43/4, 48, 56, 61).¹⁰

Henriksson sammanfattar resultaten av sin inventering i en utförlig tabell (p. 62/3). Frånsett att de två "allmänna" grupperna (pitfall och trap), som redan antytts, böra utgå – den första är direkt missvisande och den andra intetsägande – stämmer tabellen inte alltid med texten. Av denna framgår t. ex. att björn samt varg och räv inte jagades med lasso eller fångades med nät (p. 39, 45, 48) och jag kan f. ö. svårigen tänka mig att älg skulle jagas med lasso eller utrökning ("smoking out"). Även på en del andra punkter kan man ställa sig tveksam till tabellens uppgifter men det rör sig mest om mindre väsentliga detaljer.¹¹

Kapitlet om jaktens betydelse (p. 65/73) är värdefullt. I detta diskuteras åtskilliga problem

⁹ Svenska jaktens litteratur intill år 1900 samt Tillägg och kommentarer (Uppsala 1920, Stockholm 1958) resp Svensk jaktlitteratur 1 och 2 (Linköping 1928, Norrköping 1935).

¹⁰ Tyvärr hava de hos oss mest för rått- och mössfångst använda torsionfällorna liksom andra rått/mössfällor inte medtagits i Henrikssons redovisning (p. 14). Det rör sig här om ett stort men intressant och svåröverskådligt material. Gamla modeller "moderniserats" därjämte förses marknaden med ständigt nya konstruktioner som vanligen byggas av metall eller plast.

som vanligen behandlats rätt snävt i tidigare litteratur trots att de äro av stor vikt för en mera allsidig bedömning av allmogejakten. Uppgifterna om sedvanerätt, jakttider, den enskilde jägaren och jaktlaget äro sålunda väsentliga, självfallet också meddelandena om huru det nedlagda viltet förvaras i markerna, transporteras hem, fördelas på de olika lagmedlemmarna, tillvaratages, beredes och saluföres. I korthet redovisas även folktromaterialet. I detta synes björnen dominera men det rör sig ofta om föreställningar med betydande utbredning i tid och rum (t. ex. den magiska cirkeln). Enligt uppteckningar från Vilhelmina och Pajala (1860–70-talen) hugges en ordentlig skåra i ett träd. Om en älg sedan lutar sig mot detta falla båda omkull och eftersom djuret är för stelbent för att kunna resa sig blir det ett lätt byte för fångstmannen. Uppgifter finnas också från "olika delar av Finland" och Gallien (Cæsar). Från nordöstra Afrika återgiva Diodorus och Strabo samma tradition, här avser den emellertid elefanten (Sirelius 1, p. 112; jfr svenska editionen 1, p. 53).

Henrikssons genomgång av den svenska jaktlitteraturen fram till 1900-talets mitt och framlagda inventeringsmaterial visa att den norrländska allmogens fångstkultur, frånsett jaktlagstiftningen, i grund förändrats genom införandet av drag- och trampgillrade saxar samt framför allt genom användandet av allt mer modernare jaktvapen. De relativt lätthanterliga saxarna visade sig mången gång mer praktiska än traditionella, arbetskrävande konstruktioner som gropar, stockar, flakar, bås och stångsnaror etc. Med de modernare vapnen åter följde att den passiva jakten (fångsten) alltmera ersattes av den aktiva. Denna har däremot städse varit karaktäristisk för samerna. Dessa använde också fällor – saxar omnämns redan tidigt som handelsvaror – men ofta (gropar och snaror) i samband med lock-, hets- och drevjakt. Det kan tilläggas att samernas järvbås äro kringbyggda flakar samt att J. Turis uppgift om brännvinsjakt på björnar inte hör hemma inom folktron (p. 83/4). Det rör sig faktiskt om en jaktmetod

¹¹ Möjligen kan Henrikssons tabell avse uppgifter hos Ekman (p. 43/4, 81) enligt vilka samer någon gång nedlagt älg och björn med hjälp av lasso. Det rör sig emellertid härvid om rena tillfälligheter vilka sakna betydelse ut jaktteknisk synpunkt.

med rätt betydande utbredning. I artikeln *Et serdeles manér, af förgöra och utdöda Björnar och Wargar (Hushålls- och Konst-Cabinet 2, p. 198)* nämnes brännvinsjakten som "et artig och synnerligt manér, som blifwit brukadt i somliga Landsorter" och O. Bannbers har upptecknat att man satt ut brännvin för björnar i Dalarna. Härjämte har R. Broberg haft vänligheten meddela mig (22.11.1978) att i ULMA finnes metoden belagd från Värmland (Älgå), Dalarna (Järna, Äppelbo, Malung, Venjan, Mora – Bonäs, Vämhus och Boda), Hälsingland (Arbrå) och "Norrland" (en sagesman angiver dock "men ingen inom Åsele lappmark torde hava gjort försök med att fånga en björn på detta sätt"). Den anmärkningsvärt påpasslige Hillerström anför tillvägagångssättet hänvisande till G. Zinckes *Allgemeines Oekonomisches Lexikon*

(upplagor 1742 och 1745!) och enligt G. Swederus brukas "brännvin och honing till förgifning" i Finland och "särdeles i Karelen". Belägg finnas vidare, för att endast taga några nära till hands liggande uppgifter, bl. a. också från Tavastland (Hauho) och Savolax (Juva). Sirelius anser i själva verket att metoden använts i "största delen" av Finland ännu på 1800-talet (Bonsdorff, p. 18; Hillerström, p. 33; Schwindt, nr. 103; Sirelius 1, p. 136; jfr. svenska editionen 1, p. 61; Widén 2, p. 122; Levander 1, p. 11).¹²

Det är glädjande att Henriksson kunnat framlägga sitt omfattande och väl illustrerade material för internationell bedömning, veterligen har denna aldrig förut haft tillfälle att taga ställning till ett så allsidigt svenskt faktaunderlag. Det synes dock som om arbetet, trots sina obestridliga förtjänster, skulle hava vunnit på om förf. genomfört en striktare systematik och ibland valt en mera lycklig engelsk fackterminologi. I vilket fall som helst så har vår jaktlitteratur berikats med ett, i stort sett, mycket värdefullt arbete.

Sture Lagercrantz

¹² Herkepeus, Ch., *Historik och Oeconomisk Beskrifning öfwer Hauho Sokn uti Tawastland*, Åbo 1756, p. 40; Swederus, G., *Skandinaviens Jagt Djurfänge och Vildafvel*, Stockholm 1831 eller 1832, p. 88/9; Levander, L. och Björklund, S., *Ordbok över folkmälen i övre Dalarna 1, Uppsala 1961, p. 232.*

Arne Nørrevang: **Fuglefangsten på Færøerne.** Rhodos. Köpenhamn 1977. 275 s, ill. [Även på färöiska].

De säregna naturförhållandena på Färöarna låter problemen om försörjning och livsföring framträda med ovanlig tydlighet. I våra dagar är fisket den allt dominerande näringsgrenen, men för inte så länge sedan spelade fårskötseln, fågelfångsten och äggtäkten framträdande roller i hushållningen. Många av dem som i våra dagar besöker denna charmerande arkipelag har väl fått uppmärksamheten fäst vid de märkliga bergformationer, där oräkneliga skaror av Atlantens fåglar har sina häckningsställen. En och annan har säkert också skaffat sig närmare information om hur det tillgätt – och ännu i någon mån tillgår – vid tillvaratagandet av de skatter naturen i detta sammanhang erbjuder.

Fastän skattningen av fågelbergen är känd redan från 1600-talets mitt och ofta nämnes i resebeskrivningar och annan topografisk litteratur, har en mera ingående skildring av hithö-

rande förhållanden först kommit till stånd med ovannämnda arbete. Förf. är dr phil. Arne Nørrevang, en dansk ornitolog som bedrivit grundliga fältstudier och sammanställt sina resultat med vad vi eljest veta om ämnet. Det hela har blivit en utomordentligt vacker bod med ett rikt bildmaterial, till stor del i färg, som fyller högt ställda anspråk både på skönhet och inbyggd dramatik. Även texten är – trots en och annan upprepning – fängslande och ger en instruktiv och levande skildring av det ofta livsfarliga arbetet i fågelbergen.

De viktigaste fågelarterna på Färöarna är sillgrisslan och lunnefågeln. Men därjämte spelar havssulan, skarven och den tretåiga måsen alla en viss roll. Nørrevang har utvalt nio platser, som han närmare analyserat. På detta sätt har den rika variationen i fångstmetoder på ett naturligt sätt kommit till sin rätt.

Förutsättningen för fågelfångsten och äggtäkten på Färöarna har varit dels att man uppfann metoder att komma fram till fångstplattorna och dels att man utvecklade fångstmetoder och redskap som kunde användas under

de mycket speciella förhållanden som rådde här. Man måste falla i förvåning över den sinnerrikhet som därvid utvecklades. Självfallet byggde den på en utomordentligt intim kunskap om de olika fågelarternas livsbetingelser och levnadsvanor. Förf. ger många talande exempel på detta. När det gäller att nå de ofta ytterst svårtillgängliga ruvningsplatserna kommer härtill en oförvägenhet hos fångstmännen som paradades med ett utpräglad tävlingsmoment, där livet många gånger fick tjäna som insats.

Stor uppmärksamhet ägnar förf. tacknämligt åt invecklade rättsförhållanden som under tidernas lopp utbildade sig beträffande äganderätten till fångstställena. Tidvis har de resulterat i bevarade dokument, men det är uppenbart att bakom dessa ligger en ålderdomlig sedvanerätt. Inte minst intressant är att denna även åsyftade vad vi i våra dagar kallar miljöskydd. Nørrevang har satt som motto på sin bok några ord av en insiktsfull iakttagare vid 1800-talets mitt: "Fuglefangsten på Færøerne drives paa en noget ejendommelig Maade, der er beregnet paa at vedligeholde denne vigtige Næringsgren for kommende Slægter".

Man får i boken full klarhet om vilken betydande roll denna näringsgren spelade för befolkningen i äldre tid. I första hand rörde det sig om fjäder och dun som var en värdefull exportvara. Men också för hushållningen spelade fåglarna, torkade eller konserverade på olika sätt, en viktig roll. Detta gällde inte minst äggen. Man får beskrivning av tillredning av färöiska matspecialiteter som t. ex. "fyltar lundar" (med deg fyllda lunnefåglar), ännu i dag möjlig att få smaka på ort och ställe.

Däremot har förf. inte avsett att göra någon jämförande undersökning med indragande av material från andra håll. När han på ett par ställen försöker urskilja "keltiska" drag i fångstmetoderna är detta ett utslag av nu för tiden inte aktuella etnologiska frågeställningar. Det mest omskrivna av alla hithörande redskap, håven eller fågelstängen, vill han gärna tolka som en färöisk uppfinning. Han känner emellertid till att den färöiske forskaren Robert Joensen uppvisat en parallell från Japan (i tidskriften *Fröoskapparrit* 1963). Likheten mellan dessa

båda instrument är verkligen slående, men vi vet tyvärr alltför litet om den japanska håvens användning för att man ännu skall kunna uttala någon bestämd mening om ett eventuellt sammanhang. Av min vän professor Asahitaro Nishimura, Tokyo, har jag inhämtat att fågelhåven i senare tid användes vid den årliga nästan rituella andjakt som kallas *kamo-ryo*. Han skriver härom i brev i mars i år: Vildandsjakten med *sadé-ami* (håven som även användes för fiske) har en särskild betydelse i Japan. Den årliga *kamo-ryo* står under beskydd av kejsaren. Många framträdande personer, bland andra premiärministern, är inbjudna. Jakten går så till, att när vildänder, lockade av bete, samlats i en damm, föres de av särskilt tränade änder genom ett trångt pass. Där fångas de snabbt med håvarna av jägare, dolda bland buskar. Enligt en tjänsteman vid den kejsarliga hovförvaltningen är *sadé-ami* 70 cm vid den övre ändan och hela redskapet omkring 2 m långt.

De rep som användes vid nedstigningen på fågelbergen och som spelade en så stor roll för fångstmännens säkerhet var i historisk tid förfärdigade av hampa och alltså importerade. Även om de längre tillbaka, liksom gruvlinorna på andra håll, kan ha haft föregångare tillverkade av ox- eller valrosshud, måste de ha inneburit en betydande kapitalinvestering, en omständighet som synes ha betydelse vid en tidsmässig avgränsning av den högt utvecklade fågelfångsten på Färöarna.

Sedan förf. avslutade sin framställning har utkommit ett par viktiga undersökningar som är av betydelse vid ett fortsatt studium av ämnet, nämligen Knut Kolsruds *Lundefangst* (Norge 1976) om fångsten av lunnefågel i Nordnorge, och Alexander Fenton, *Northern Islands: Orkney and Shetland* (1978), med ett fylligt kapitel om Wild Fowl och fångstmetoderna här.

Arne Nørrevangs bok är, som framgår av det sagda, en synnerligen värdefull förstahandskälla beträffande en märklig särutveckling av ett redan i sig själv fascinerande samspel mellan kultur och natur. Den borde kunna väcka intresse och uppskattning långt utanför fackmännens krets.

Gösta Berg

Birgitta Schmedding: Mittelalterliche Textilien in Kirchen und Klöstern der Schweiz. Katalog. Schriften der Abegg-Stiftung Bern. In Verlag Stämpfli & Cie AG, Bern 1978, 325 s., ill.

Den internationella sammanslutningen av textiltforskare CIETA (Centre International d'Etude des Textiles Anciens) har i hög grad bidragit till att öka kunskapen om äldre textilier, inte minst de medeltida. Den grundades 1954 av bland andra fil. dr Agnes Geijer. När föreningen 1973 skulle sammanträda i Schweiz ordnades en utställning av medeltida textilier. Det var ledaren för textilavdelningen i Abegg-Stiftungs Institut i Riggisberg Mechthild Flury-Lemberg som ordnade utställningen. På hennes förfrågningar till kyrkor och kloster runt om i Schweiz, om de kunde tänka sig att för en tid skilja sig från sina textilier, blev svaren mycket positiva. Det var främst frågan om relikhöljen och relikväskor men även om skrudar, altarkläden, stolor, handlin och andra band, pontifikalstrumpor och skor m. m.

Flera av dessa textilier blev föremål för konservering och i många fall monterades de även på ett nytt och bättre sätt. I samband med utställningen ägnades de också en ingående teknisk och konsthistorisk analys vars resultat nu föreligger i denna utomordentliga katalog. Författaren till katalogen är dr Birgitta Schmedding, numera verksam i Krefeld. De 296 föremålen är ordnade efter de orter som sänt dem. Till varje katalognummer hör en beskrivning och en bild i svart-vitt. Även de 29 färgbilderna ansluter till texten. Av den klara tekniska beskrivningen anar man inflytande från CIETA i Lyon. Definitioner av de facktermer, som förekommer finns i slutet av boken, dock endast på tyska.

Beskrivningarna ger uppgift om föremålets art, tillverkningsort, ålder och storlek, plats och tid för deras konservering liksom nuvarande tillstånd och utseende. Vidare ges uppgifter om bindning, material och täthet. Mönstren har analyserats och jämförs med liknande i katalogen eller i andra samlingar.

Författarinnan har uppenbarligen haft tillgång till det mesta som skrivits om medeltida textilier. Som exempel kan nämnas ett fragment, som använts som relikhölje och där motivet är Simson och lejonet, katalognummer 89.

Det är ett vackert prov på samitum i fyra färger och färgväxling. Här ges en lång lista på andra tyger med samma motiv, och direkt i texten får man veta vilka forskare som behandlat ämnet. Ett namn som nämnes ofta är Sigrid Müller-Christensen, som med sina stora kunskaper på området lämnat värdefulla bidrag till katalogen. Efter varje föremål följer även en litteraturlista.

Om man är särskilt intresserad av bindingskonstruktioner, kan man slå upp i sakregistret och få veta i vilka nummer en viss bindning förekommer. I samitum t.ex. finns det 120 föremål, bland dem en liten vacker och välbevarad relikväska från Beromünster. Den är bysantinsk från 900–1000-talet. Ljust vinröda rankor inramar snedställda rutor i mörkare vinrött. Där rankorna möts är det ett litet blått ruttmönster och mellan dem är det guldbroscherade blommor med fyra hjärtformade blad. Sidosömmarna täcks av mönstrade brickband i silke och guld, och väskan pryds av ett antal silkesnoddar med 25 små kulor av silvertråd.

Nummer 112a är en lampas i blått och beige, med ett för italienskt 1300-tal karaktäristiskt mönster. Damasten från samma tid och land, nummer 114, har däremot ett mönster som man inte väntar sig från denna tid, allrahelst inte i en regelrätt damast. Mönstret består av små kvistar med blad och frukter, dels symmetriskt ordnade utmed två lodräta axlar, dels asymmetriska kvistar däremellan. I texten framhålls att det fanns en sådan mönstertyp i Italien vid denna tid och att den tillkommit efter kinesiskt inflytande utan att man dock kan spåra det i just detta mönster.

För en svensk handvävare är det roligt att känna igen kypertdräll (Rautenköper, nummer 28) i ett siden från spanskt 1200-tal, noppväv (Noppenmuster, nummer 87) och halvkrabba (Leinwandbindung mit Broschierung, nummer 10) i linnevävnader från Egypten eller mönstrade slinger (Drehergewebe, nummer 8) i ett siden som man tror vara kinesiskt från Tangperioden.

Särskilt intressanta är ett par pontifikalstrumpor som tillhört den helige Germanus. De är utförda i nålbindning en uråldrig teknik som åter börjat användas hos oss. Strumporna är från 1100-talet men någon tillverkningsort anges inte. De är av lingarn. Stickade arbeten finns också t. ex. en välbevarad mönsterstickad

relikväska i silke, 1300-tal, från Väst- eller Syd-europa. Ett stort antal broderier, nummer 194m. fl., kommer från ett kloster för Benediktinernunnor i Engelberg.

I katalogen finns flera tekniker, som för oss är något främmande, men där vi desto bättre känner igen mönstren, som vandrat genom årtusenden från öst till väst och som hittat upp till Norden allt under det att de omformats efter den teknik och de resurser vävaren haft. Som exempel vill jag nämna ett relikhölje i siden från Egypten, 700–800-talet, nummer 63. Fragmentets mönster är klargjort i en teckning och liknar mönster från våra skånska dukagångs-

drätter. Tekniken däremot är helt annorlunda. Mönstret skyttlas in och syns endast från rätan. Här hade man önskat ett foto som även visade avigsidan.

Det går alltid att önska sig flera foton, framförallt förstoringar av detaljer från både rät- och avigsida. Att klaga på detta, eller på bokverkets språkliga stil eller att nämna de små misstag jag hittat, tycker jag dock vore fel. Det är en utomordentligt intressant bok om de medeltida textila skatter som finns i kyrkor och kloster i Schweiz.

Ulla Cyrus-Zetterström

Minna Kragelund: Navneklude. Undervisning i handarbete ca 1750–1900, Nationalmuseet. Köpenhamn 1977. 108 s., ill.

Författaren, som är inspektör vid Nationalmuseets i Köpenhamn textilavdelning, har lagt huvudvikten vid den sociala miljön, eftersom märkdukarnas formspråk och symbolik redan utretts i flera länder. Första hälften av boken handlar om handarbetsundervisningen i fem Köpenhamnskolor och om privatundervisningen, sedd genom tidningsannonser, och den andra om de olika märkdukstyperna.

Det är bokstäverna och initialerna, man använder vid märkning av linne, som givit upphov till namnet, *navneklud-märkduk*. Kragelund delar upp märkdukarna i sex olika kategorier. Hon skiljer också mellan *navneklud* och *laereklud*, den senare liktydlig med *läroprov* eller *provduk*, som ingått i undervisningen. Märkdukarna vill hon närmast beteckna om en lyxbetonad produkt vid sidan av mer nyttobetonad slöjd, som lagning, lappning och stoppning. Men samtidigt är märkdukarna en av de mycket få källor vi har till kunskap om den kvinnliga handarbetsundervisningen i hemmet och skolan.

Vid mitten av 1700-talet inrättades runt om i Europa s. k. arbets- och lässkolor, filantropiska inrättningar, där fattiga barn bl. a. fick lära sig läsa, skriva och handarbeta för att längre fram kunna försörja sig. Det gällde också att sysselsätta barnen, så att de höll sig borta från ofog. I viss mån gynnades också den inhemska manu-

fakturen, då skolorna använde dess material.

Vem undervisade barnen i handarbete? Danmark fick sitt lärarinneseminarium 1846. Innan dessa hade en "sedesam", slöjdekunnig dam, gärna skollärares hustru eller en f. d. elev, hand om undervisningen, troligen mot en ringa betalning.

Vad var det då som eleverna fick göra? År 1771 i t. ex. Friskolen i Dronningensgade skulle de tiggande barnen lära sig alla slags handarbeten, som att spinna lin, ull och bomull, plocka och sortera ull, nysta garn, knyta och sticka, knyppla och sy, göra hyskor och hakar. År 1806 i Frue Arbejds- og Laeeskole nämns också vad pojkar fick göra: de skulle lära sig sticka och lappa sina kläder. Flickorna skulle lära sig samma sak, förutom broderi och lannesömnad. På 1860-talet fick den mycket duktiga flickeleven i 2:a klassen (11 år) i Vestre Betalningsskolen göra en märkduk med de svåraste bokstäver, fåglar och blomkransar i kulört broderi, en fin underblus, en herrkrage av holländskt linne med stickningar, ett par fina bomullsstrumpor och en liten nålbok.

Det finns ännu ingen direkt motsvarighet till Minna Kragelunds bok i Sverige. De märkdukstyper, som tas upp i boken, existerar däremot även hos oss. Därför borde boken kunna glädja våra textilhistoriskt intresserade. Det rika bildmaterialet och förteckningen över internationell litteratur på området är en tillgång. Som komplement till boken, kan man ta del av museernas samlingar.

Marianne Erikson

Per Arne Wählberg: Cirkusfamiljer i Gävle. Från Gästrikland 1978. Gästriklands kulturhistoriska förenings meddelanden. 130 s., ill.

Att en lokal kulturhistorisk förening tar upp cirkuskulturen inom sitt intresseområde är mindre vanligt.¹ Varje initiativ är emellertid värdefullt, eftersom cirkusens betydelse som nöjesform och kulturförmedlare knappast avspeglar sig i lokala, kulturhistoriskt inriktade publikationer. En anledning kan vara att cirkus, liksom tivoli, marknadsnöjen, resande teatersällskap o. liknande förmedlas av människor på resande fot. Den lokala anknytningen är således inte lika markant, som om det gällt bygdens egen kulturella verksamhet.

Per Arne Wählberg, rektor i Norrköping, har emellertid i en intressant uppsats, *Cirkusfamiljer i Gävle*, visat att Gävle ur denna synpunkt är ett undantag. Staden har under lång tid varit uppehållsort och vinterkvarter för ett betydande antal cirkusföretag och artister. Gävles geografiska läge med så gott som daglig båtförbindelse med Stockholm, norrlandshamnarna och Finland samt efter 1874 anslutning till stambanenätet är ett viktigt skäl till att staden kom att väljas som fast punkt i en annars rörlig tillvaro.

Resande underhållare och lokalbefolkning har sedan gammalt haft problem i kontakten med varandra. På enstaka orter, spridda över världen, där ett större antal resande artister samlats under längre tid, blir de bofastas syn på cirkusens säregna flyttfåglar annorlunda än på de platser de hastar förbi.

Av Wählbergs uppsats kan man dra slutsatsen, att Gävles gynnade ställning som cirkusstad kom att bidra till lokala initiativ inom cirkusgenren. Gävlebor bildade själva en egen variant av cirkus: Furuviksbarnen. Under 1940-talet grundades Furuviks Barnteater, cirkusskola och därefter Furuviks Ungdomscirkus, som turnerade i landet i samverkan med Barnens Dags-kommit-

téer och andra lokala organisationer. I ledningen stod en gävlebo, Gösta Nygren, och som artister fungerade barn och ungdomar, även de från orten. Väsentligt var att läromästaren fanns att tillgå i Gävle. Cirkusartister, tillfälligt utan engagemang, och andra, som av olika skäl lämnat cirkusbanan, blev lärare i cirkusskolan eller assisterade på andra sätt. Till sin hjälp anlätade Gösta Nygren även cirkusdirektören Jean Houcke, som en gång som liten pojke, 1896, varit på besök i Gävle med den ursprungligen franska cirkusen Leonard Houcke. Med Furuvik finns således den lokala anknytningen som Gästriklands kulturhistoriska förening uppmärksammat genom denna publikation.

I Wählbergs framställning framgår cirkuskulturens variation och mångfald bredvid traditionsbundenhet i konstutövande och levnads-sätt. Här presenteras utländska artistfamiljer med långa släkttraditioner i cirkus, som av någon anledning valt Gävle till bas, bredvid gävle-barn som adopterats bort som lärflickor och lärpojkar och blivit framstående artister och till fullo accepterat cirkuslivets villkor och i sin tur uppfostrat nya generationer i cirkus.

Cirkusfamiljernas anknytning till Gävle är av annat slag än andra gävlefamiljers. Endast en ringa del av deras verksamhet har varit förlagd till Gävle och endast under korta perioder. Det innebär avsevärda svårigheter i arbetet med att spåra och identifiera de olika medlemmarna, deras släktförbindelser och verksamhet. Wählberg har följt de resande i spåren, från kyrkoarkiv till kyrkoarkiv och letat efter upplysningar. Han har excerperat en stor del av svensk tidningspress och ur detta material sållat fram dem, som kan beläggas ha en fastare anknytning till Gävle än det stora antal cirkusar och artister, som endast besökt Gävle på turné.

Den ambulerande underhållningen lämnar få och sporadiska spår efter sig. Källsituationen är besvärlig – och kanske en annan anledning till att den i så ringa omfattning uppmärksammas i forskningssammanhang. Wählberg har emellertid, tack vare ett livslångt intresse för cirkus och cirkusartister, så bred allmänkänedom om cirkusen och dess folk, att han lyckats överbrygga dessa svårigheter.

Uppsatsen gäller människorna och deras verksamhet, men förutom omfattande personhistorik finns i texten insprängt glimtar från cirkuslivet såsom levnadsregler, bostads- och ar-

¹ Tidigare exempel är Karlskoga Bergslag, Förr och nu, 1974 (A Baude, Karlskoga – cirkusstad under ett kvarts sekel) samt Föreningen Gamla Norrköpings publikationsserie nr 14, 1978 (P A Wählberg, Om cirkusliv i Norrköping).

betsförhållanden liksom detaljerade beskrivningar av olika trick och artistuppträdanden. I några avsnitt kommer även artister själva till tals. Att Gävle endast var medelpunkten i en

landsomfattande verksamhet, innebär att denna lokalhistorik även har ett stort värde i belysandet av hela Sveriges cirkushistoria.

Christer Cederberg

Abr. Abrah:son Hülphers: Dagbok öfwer en resa genom Norrland 1758. Med efterskrift och register utg. av *Nils-Arvid Bringéus*. LTs förlag. Sthlm 1978. 248 s.

För den historiskt inriktade etnologien är tillgången till kritiska utgåvor av det relevanta källmaterialet en livsviktig förutsättning. Detta gäller även den äldre topografiska litteraturen, resebeskrivningarna, brevväxlingarna och memoarerna. Professor Nils-Arvid Bringéus har i olika sammanhang inlagt stora förtjänster i detta hänseende. Nu senast har han tagit initiativet till utgivningen av Abraham Hülphers aldrig tidigare publicerade dagbok från en resa i Norrland 1758. Erfarenheterna från resan kom att bilda grundval för denne författares i flera volymer av honom själv och efter hans bortgång utgivna beskrivningar över de norrländska landskapen. Emellertid blev någon sådan volym aldrig färdigställd för Hälsinglands del, varför Hülphers iakttagelser från detta landskap hittills inte blivit framlagda i tryck. Detsamma gäller vad som står i dagboken om den del av resan som föll inom Finlands gränser. Men även i övrigt finner man här åtskilligt som inte står att läsa i landskapsbeskrivningarna och dessutom framträder allt i den form det omedelbart blivit nedtecknat i dagboken.

Hülphers handskrift förvaras i Västerås stifts- och landsbibliotek. Föreliggande upplaga avser att vara diplomatarisk och bokstavstrohet har eftersträfvats. Man har t. o. m. angivit sidnumren i manuskriptet och i marginalerna avtryckt vägvästand liksom hänvisningar till de torftiga floristiska uppgifterna som tydligen härrör från Hülphers reskamrat Jacob Printz.

Texten innehåller åtskilliga inkonsekvenser och inadvartenser som i några fall kan bereda läsaren vissa svårigheter, såsom när skeppsmåttet "swår läst" råkat bli skrivet "last" (s. 19). Ibland kommer också dialektord eller ålderdomliga uttryck till användning, som kanske bort förklaras i registret, t. ex. "mahlen" i betydelse strandgrus (s. 16) eller "ispen mat" i betydelse inälvsmat (s. 124). Felskrivningen Brösle för Brösta är rättad i ortregistret, men i Efterskriften kallas de båda ångermanländska skjutsstationerna Tewra och Brösle i stället för Tävra och Brösta.

Utgåvan är försedd med fylliga person-, ort- och sakregister, med en instruktiv kartsnitt över reserutten, med några valhänta teckningar av Hülphers och med det vackra porträtt av honom som tillhör vad som numera heter Rudbeckianska skolan i Västerås.

Värdefull är den utförliga efterskrift, där utg. ur olika synpunkter skärskådar resans bakgrund, planläggning, genomförande och resultat. Man får där en snabb genomgång av vad Hülphers sett under sin resa och hur hans uppgifter berikar vad vi tidigare vet. Denna översikt är gjord med ackuratess och lärdom. Några av de arbeten som återopas har emellertid blivit borttappade i litteraturförteckningen (Wichman s. 224, Bodvall s. 237, Schissler och Wettersten s. 238 och Talve s. 242).

Trots att Hülphers själv 1762–63 utgav vad han kallar *Dagbok öfwer en resa genom Dalarne*, skulle det efter allt att döma vara mycket önskvärt att få originaldagboken även från denna resa, som företogs 1757, publicerad på samma förtjänstfulla sätt som skett med den norrländska.

Gösta Berg

P A Säve: Gotländska skrifter I, Förlag Hanseproduktion. Visby 1978. 270 s. Pris inb. kr 65:—

Per Arvid Säves (1811–1887) insatser för den gotländska kulturen torde vara välkända för merparten av denna tidskrifts läsekrets. Några ord om hans person och gärning kanske ändå är på sin plats som inledning till denna anmälan. Säve härstammade från en släkt av nordtyskt ursprung. Han tillbringade de första tio åren av sitt liv i Roma, där fadern var prost. Därefter flyttade familjen till Visby, då fadern blev rektor vid Gymnasiet. År 1830 avreste P A Säve till Uppsala för en treårig studietid. Mellan åren 1835 och 1871 var han adjunkt i Visby med avbrott för åren 1861–1865, då han tjänstgjorde som antikvitetsintendent. Tio år före sin död blev han filosofie hedersdoktor vid Uppsala universitets jubelfest samt erhöll under de därpå följande åren en rad utmärkelser såsom hedersledamot av Svenska fornminnesföreningen och av Vitterhets-, historie-, och antikvitetsakademien.

P A Säves kulturella insats var mångskiftande: han upprättade Gotlands fornsal, han gjorde uppteckningar om folkmål och kulturens materiella och andliga yttringar, han var en framstående tecknare m. m. Säves rika handskrivna materiel är samlad i Uppsala Universitetsbibliotek, där det bl. a. finns under rubriken "Gotländska samlingar" (Sign R 623: 1–6). Det är sex digra volymer i folioformat. Redan under sin livstid började Säve att bearbeta samlingarna och han hann att själv publicera ett antal böcker och artiklar i tidskrifter. När I W Molér 1914 utgav den andra upplagan av Bidrag till en gotländsk Bibliografi kunde han under P A Säve förteckna 36 titlar. Säve sammanställde även början till en Gotländsk Ordbok som utkommit i etapper fram till 1945 (red H Gustavson). Efter det andra världskriget har Säves visor, sagor, sägner och lekar utgivits av Kungl Gustav Adolfs Akademien. Till 50-årsminnet av P A Säves död har Gotländskt Arkiv 1937 utgi-

vits som ett temanummer om honom och hans liv. En diger doktorsavhandling rörande P A Säve och hans sagesmän publicerade Ragnar Bjersby 1964: Traditionsbärare på Gotland vid 1800-talets mitt. I Gotländska hävdtecknare 1975 har vidare Torsten Gislestam behandlat Säve och hans insatser.

1937 och några år framåt gav J Ridelius förlag i Visby ut 10 Sävevolymerna i ett tämligen anspråkslöst utförande. Dessa är sedan några år utgångna och utges nu på nytt i fem band under titeln Gotländska skrifter. Det är ett offsettryck av Ridelius utgåva som ompaginerats. Det nu utgivna första bandet innehåller uppsatserna ur Gotländska minnen och Ur handelns och näringarnas sagor från Gutarnas ö.

Bandet börjar med "minnena" som är ett personhistoriskt svep från Tjelvar och fram till 1800-talets stora gotlänningar. Därefter följer Handelsliv och borgarseder i Visby följt av uppsatser om Kopparstenarna och Gotska Sandön. Efter ett kapitel om östra Gotland följer Bondpolskor och societet. Bandet avslutas med julen på Gotland, en uppsalafärd och en beskrivning av bondbrollop. De gotländska bondbrollopen har behandlats av flera av öns hävdtecknare vilket bl. a. framgår av Nils Lithbergs uppsats i Fataburen 1906, 1907 och 1911. P A Säves bröllopsuppsats som publicerades första gången 1890 kan vidare sättas in i ett källkritiskt sammanhang genom att Nils-Arvid Bringéus utgivit Georg Alfvegrens bondbrollopsbeskrivning med en inledande kommentar (Gotländska studier 3, 1974). Säves uppsats om julsederna kan jämföras med motsvarigheter hos andra författare t. ex. H L Söderberg: Sägner och bruk på södra Gotland, Visby 1924 och D K: Årsfesterna i ett Gotländkt bondhem (Sverige – fosterländska bilder, 1877-78).

De följande banden kommer i första hand att behandla Gotlands traditionella näringsliv och ur etnologisk synpunkt är det värdefullt att dessa beskrivningar trycks på nytt så att de kan få en omfattande spridning.

Kurt Genrup

Östersjöfinsk etnologisk och lingvistisk bibliografi. Suomen perinnetieteellinen bibliografia 1971–74 (The Finnish ethnological bibliography). Av *Henni Ilomäki–Terttu Kaivola*. – Suomen kielitieteellinen bibliografia 1971–74 (Finnische linguistische Bibliographie). Av *Pentti Soutkari*. – Sulo Haltsonen kirjallinen tuotanto 1927–1973 (Bibliography of the late Professor Sulo Haltsonen). Av *István Kecseméti*. Studia Fennica 21. Helsinki 1978.

Finsk etnologi och lingvistik har förtecknats i särskilda bibliografier sedan år 1901 (se därom närmare Rig 1978, s. 26). 1935–1970 ombesörjdes denna bibliografi av Sulo Haltsonen, som jämsides därmed stod för Finlands del av *Internationale volkskundliche Bibliographie*. Men när det gällde att finna en fortsättare till Sulo Haltsonen stod Finska litteratursällskapet i Helsingfors inför ett dilemma. Det fanns ingen som innehade Haltsonens breda kompetens, som behärskade både det etnologiska och det lingvistiska fältet. Man löste problemet genom att dela upp bibliografien i två avsnitt: bibliotekarierna Henni Ilomäki och Terttu Kaivola vid Finska litteratursällskapets bibliotek tog hand om det etnologiska, och Pentti Soutkari, finsk lektor vid Lunds universitet, förtecknade det lingvistiska.

Den etnologiska delen upptar enligt företalet arbeten om finländsk traditionsforskning, av finländare författade arbeten i ämnet och i Finland författade arbeten. Ser man i själva bibliografien är dock skalan vidare än så: Ilomäki & Kaivola har exempelvis genomgått tidskrifterna *Keel* ja kirjandus (Språk och litteratur) och *Sovetskoe finni-ugrovedenie*, båda utgivna i Tallinn, *Etudes finno-ougriennes* i Paris och *Uralaltaische Jahrbücher* i Wiesbaden. På så sätt har estniska vetenskapsmän som Ants Viires, Richard Viidalepp m. fl. kommit med. Sverige-ester som Inkeri och Gustav Ränk har tagits med, finskamerikaner som Matt T. Salo likaså. Även ungerska och ryska vetenskapsmän är med. Titeln på bibliografien borde alltså uppenbarligen vara t. ex. Östersjöfinsk etnologisk bibliografi, eller Finskugrisk bibliografi. Det har blivit en skörd på drygt 1200 nummer. Ett finskt och engelskt ämnesregister och ett topografiskt och biografiskt register hjälper användaren hitta i

bibliografien.

Pentti Soutkari har betraktat samma finskugriska världsfält och förfärats. Den finskugriska språkforskningen har under de senaste decennierna blivit en världsomspännande disciplin, svår för en person att bibliografera. Lyckligtvis finns det fyra allmänna lingvistiska världsbibliografier, där även finskugristiken ryms med. Dem hänvisar Soutkari till. Själv begränsar han sig till de östersjöfinska språken och samiskan. Det har blivit en förteckning av drygt tusen nummer. Finskugriska tidskrifter i New York, Moskva, Wiesbaden m. fl. har excerperats. Också Tulumuld i Sverige, sålunda har även Julius Mägiste och Valev Uibopuu funnit en plats i bibliografien.

För forskare i samiskt språk och samisk kultur är bibliografien av stor nytta. Ilomäkis & Kaivolans bibliografi upptar 36 nummer om samerna, enligt registret. Tyvärr saknar Soutkaris bibliografi register, men man kan plocka fram samiska bidrag av Nils Erik Hansegård, Bo Wickman m. fl., i den alfabetiskt enligt författare uppställda bibliografien.

Volymen avslutas med en personbibliografi, en av István Kecseméti uppgjord förteckning över professor Sulo Haltsonens tryckta skrifter 1927–1974. Sulo Haltsonen (1903–1973) var 1929–1953 bibliotekarie vid Finska litteratursällskapets bibliotek och sedan år 1952 chef för slaviska avdelningen vid Helsingfors universitetsbibliotek. Han var född i St. Petersburg, en skärningspunkt för ryskt, finskt, estniskt – för denna sin hembygd Ingermanland bevarade Haltsonen ett livslångt intresse och det gick knappt ett år utan att han hade publicerat något om ingermanländarna och Ingermanland, kullminerande i *Inkerin suomalaisten historia* (De ingermanländska finnarnas historia), 1969, som han utgav och medarbetade i, samt *Entistä Inkeriä* (Det forna Ingermanland) 1965, där han tecknade de finska ingermanländarnas historia och kulturhistoria. Därjämte var Haltsonen bibliograf och utgav sammanlagt 36 bibliografier. Han var person- och lärdomshistoriker, litteraturhistoriker och slavist och några av hans arbeten borde i översättning göras tillgängliga för skandinavisk publik. Själv skrev han även på ryska, polska och estniska, men endast ett enda bidrag är på svenska.

Stig Appelgren

Scandinavian Atlas of Historic Towns. No 1–2. *Eino Jutikkala: Åbo, Borgå.* Engelsk, svensk och finsk text. Odense University Press. Odense 1977. Folioformat 10+11 s., ill.

Här redovisade utgåvor är de första i en planerad serie om 15 volymer rörande nordiska städer. Övriga delar avser behandla fem danska, en isländsk, tre norska och fyra svenska städer. Syftet med utgivningen är att få en motsvarighet till en redan befintlig engelsk och tysk atlasserie.

Föreliggande verk initierades av de nordiska ledamöterna i the Internationell Commission for the History of Towns vid ett möte 1973 i Ferrara. En redaktion tillsattes i Danmark i december samma år varvid värdlandet åtog sig redaktionsbestyren.

Urbaniseringsgraden vid slutet av medeltiden har varit vägledande för urvalet av städer. Vissa riktlinjer skall styra innehåll och utformning. Varje publikation skall redovisa en rekonstruktion av staden vid medeltidens slut samt en plan i skala 1:2500 i fem färger, baserad på den äldsta, mest vederhäftiga planen med markerade tomter med tillhörande bebyggelse. Två andra kartor skall belysa olika yrkeskategoriers topografiska fördelning samt byggnadernas funktionella innehåll och yttre struktur. Den tidsperiod dessa kartor kommer att spegla är avhängigt av tillgången på bevarat källmaterial. De tidsmässiga skillnaderna kommer därför att ligga inom perioden 1600-talets senare del – 1800-talets mitt. Varje volym, slutligen, skall innehålla en kortfattad historik och en allmän

presentation av staden, beledsagad av två eller tre bilder.

Atlaseriens fastlagda programförklaring och snäva omfångsramar tillåter av förklarliga skäl ej djuplodande analyser, men möjliggör trots detta betydelsefulla redovisningar av en stads bebyggelse- och stadsplanehistoria. Dessa möjligheter belyses på ett utmärkt sätt av Eino Jutikkala i sammanställningen om Åbo och Borgå. Denna bygger i väsentliga delar på Carl Jakob Gardbergs forskningsresultat. I 1700-talets kartbild av Åbo kan urskiljas de olika stadsplaneelement som förekommer i de finska städerna efter de olika stadsplaneregleringarna. Kartbilderna av Borgå är annorlunda beroende på att större delen av dess gamla stadskärna ej berörts av fastställda regleringsplaner, trots att förutsättningar för ett genomförande funnits i samband med ödeläggande bränder.

Framställningen ger även en intressant belysning av olika socialgruppers dåtida bosättningsområden i de båda städerna. Vad gäller utforskandet av byggnadsbeståndet före år 1800 ger brandförsäkringsdokumenten helt olika utslag. För Åbos vidkommande kan dessa ej användas då en stor del av stadens äldre bebyggelse förstördes vid den stora branden 1827. Brandstodsföreningen grundades först år 1832. I Borgå kvarstod en övervägande del av bebyggelsen vid denna tid. Därför kan detta bebyggelsebestånd detaljgranskas med hjälp av de beskrivningar och de skisser som förekommer i brandförsäkringsbrev.

Med stort intresse emotses övriga länders bidrag.

Anders W. Mårtensson

Bo Grandien: Drömmen om renässansen. Fredrik Wilhelm Scholander som arkitekt och mångfrestare. Engl. summary. Nordiska museets Handlingar 93. Stockholm 1979. 514 s., ill.

Om ett yttrande en gång av Johnny Roosval rörande "det konsthistoriskt ännu så utforskade 1800-talet" numera inte längre äger samma giltighet, så är detta något som även måste räknas Bo Grandien till godo. Hans doktorsavhandling *Drömmen om medeltiden*. Carl Georg Brunius som byggmästare och idéförmed-

lare (rec. i Rig 1975) och dess ovan angivna efterföljare utgör båda tungt vägande, lärdomsbräddade bidrag till det svenska 1800-talets konsthistoria.

Gemensamt för båda avhandlingarna är inriktningen på de historierande yttringarna inom romantiken och viljan att studera dessa genom en huvudperson som förs fram i helformat. Den huvudperson som föreliggande anmälan har att göra med är Fredrik Wilhelm Scholander (1816–1881). I ett briljant skrivet avsnitt analyserar författaren 1800-talets renässansideal. Han vågar påståendet att Scholanders

mångsidighet verkligen motsvarar en medveten idealbildning i renässansens efterföljd. En förklaring till mångsidighetsidealet finner Grandien i den höga värderingen av bildningens och vetenskapernas enhet som var ett arv dels från Descartes och Leibniz, dels från romantiken och som levde kvar vid universiteten. Även furs-tarna lockades av detta ideal. Författaren nämner som exempel Carl XV, med hans konstnärliga och arkeologiska intressen, och Oscar II, som målmedvetet skaffade sig en stor och tidstypisk allmänbildning. Mångsidighetsidealet gick utmärkt att förena med renässansidealet. Renässansforskningens grundläggare Jacob Burckhardt fann som ett renässansdrag just mångsidigheten. Den allsidiga människan, *l'uomo universale*, skapades när driften till personlighetens högsta utveckling sammanföll med en mångsidig natur som hade förmågan att tillägna sig den dåtida bildningens alla element.

För Fredrik Wilhelm Scholanders samtid erbjöd det ingen svårighet att tillämpa mångsidighets- och renässansidealet på denna konstnärsgestalt. Eftervärlden har ställt sig mera tveksam. Kanske kunde Grandien på lämplig plats ha anfört några rader av Ragnar Josephson:

”Liksom det finns en nyrenässans i 1800-talets konststil, en ambition att i byggnad, måleri och inredning återuppliva italienskt 1500-tal, föresvävar det även 1800-talskonstnärerna ett slags personligt renässansideal. De vilja uttrycka sig, som en gång högrenässansens stormän gjorde det, inom alla grenar av de sköna konsterna, de byggde, filosoferade, målade, diktade och sjöngo. Krafterna räckte vanligen icke till för så mångfrestande gärning; vad man vann på bredden, förlorade man i höjd och djup. Scholander är en typisk representant för dylik artistisk svensk 1800-tals renässans, Carl Rupert Nyblom en annan.”
/Litterära målare, i Fri vandring, Sthlm 1937, s. 126 f./

Renässansmänniska i egenskap av en lidelsefull individualist och en blodfull famnare av tillvaron, för att nu låna en definition av den ovan citerade författaren, var Scholander knappast.

Burckhardt ville smälta samman konst- och kulturhistoria till en syntes. Det skulle mycket förvåna om inte Bo Grandien själv vägletts av en liknande önskan. Effektfullt tecknar han samhällsmotsatserna i Stockholm på Scholanders tid och binder fyndigt samman den in-

dustriella omvälvningen med konstnärens bildsvit i Bolinderska huset, där en av akvarellerna visar mässhallen i Kungsträdgården med praktornor, kanoner, montrar och beundrande utländska besökare. Bland dessa urskiljer författarens kulturhistoriskt tränade öga en mandarin av tredje klassen (med rätt att bära genomskinlig blå knapp).

På primärforskning bygger vad författaren anspråkslöst benämner ”några mera kulturhistoriskt betonade glimtar ur Scholanders personliga tillvaro”. Grandien har gått igenom Scholanders år från år förda räkenskaper och har härigenom kunnat bekräfta den betydelse akvarellmaleriet hade för Scholanders ekonomiska liv. Ingående studerar han dessa fakta men försummar inte heller iakttagelsen att akvarellmaleriet blev ett av hjälpmedlen för Scholander att vinna tillbaka den självaktning som fått en törn under behandlingen av nationalmuseifrågan. Härigenom ges denna handfasta verklighet en subtilare inriktning mot personligheten.

Presentationen av det med akvarellmaleriet förbundna vapensamlandet – ett led i den Walter Scottska historieromantiken – medför också den en sidobelysning av Scholanders personlighet. Denne vapensamlare hatade krig, lät sig inte eldas av skarpskytterörelsen och avskydde Carl XII. Han greps heller aldrig av de patriotiska stämningar som lyfte upp Johan Peter Molins staty av hjältekungens men lät som vanligt, skriver Grandien, ”dock inte utåt någonting märkas av vad han egentligen hade för åsikter”. Allt detta, liksom hans skönlitterära författarskap, tycks tala om en i djupet förbehållsam natur. Grandien säger sig också ha intrycket av att Scholander skyggade inför diktens möjligheter, precis som han i sitt offentliga liv sällan tillät sig att vädra sina privata åsikter, sin egentliga uppfattning.

Å andra sidan kunde Scholander som arkitekt förkunna en lära som han själv inte följde i den praktiska gärningen. Författaren framhåller hur Scholander gått till eftervärlden som förespråkare för det äkta materialet medan han arbetade praktiskt taget endast med murputs. Som en svaghet i Ragnar Josephsons pionjärarbete Svensk 1800-talsarkitektur påpekar Grandien att denne forskare mera fäst sig vid Scholanders åsikter om arkitektur än vid de byggnader han verkligen skapade. Kanske man också i

denna motsägelse mellan lära och liv spårar något av en inre splittring.

Kapitlet om Scholanders arkitektur når väl knappast samma höjd som de kulturhistoriska avsnitten men det är i sin deskriptiva uppläggning mycket informativt. Man vill gärna som berömvärd framhålla den koncisa terminologin i byggnadsbeskrivningarna och frågar sig vad författarens tidigare huvudperson, C. G. Brunius, haft att betyda för utvecklandet av denna.

En viktig iakttagelse gäller Scholanders andra förslag till Nationalmuseum. Grandien finner det frestande att tro att Scholander inspirerats av Stockholms slott, till vilket museet skulle bilda ett slags pendang tvärs över vattnet. Han menar att modellens proportioner har vissa likheter med Slottet och att det sydländska draget korresponderar med Logårdsfasadens festliga och öppna uppsyn. Iakttagelsen är säkert riktig och kunde nog ha utvecklats vidare. Den fixerar Scholanders ställning i den klassicerande tradition som har Slottet som bakgrund och där Scholanders morbroder, arkitekten Per Axel Nyström spelar en avgörande roll som förmedlare. Denna kungsväg skulle Scholander vandra vidare på. Som senare anhalter kan nämnas Ladugårdslandsteatern och den strålande Spiegelsalongen i Stockholms slott. Men han skulle också göra resor i det pittoreska, resor som förde honom långt bort i tid och rum, fjärran från kungsvägen. Synagogan i Stockholm, denna akvarell i gestalt av en byggnad, utgör det främsta monumentet inom den pittoreska re-arkitekturen. Grandien har ägnat detta verk en uppskattande och om en imponerande kringsyn vittnande framställning.

Författaren har i ett centralt kapitel fört samman Nationalmuseums byggnadsfråga med frågan om arkitekturutbildningen i Sverige. Med mönster-gill stringens klargör han förhållandet mellan den romantiska och den klassiska riktningen på Scholanders tid och visar hur den förstnämnda i sin utveckling mot precision och exakthet allmera kom att frigöra sig från sitt romantiska ursprung för att i stället sammansmälta med den rationalistiska riktningen. Som ett utmärkande drag för 1800-talets seriösa nygotiker framhåller han att de ansåg sig leva i takt med tiden. Deras syn på den gotiska arkitekturen som rationell och logisk ledde till en önskan att omsätta denna i modern byggnads-

konst och anpassas till material av typen järn och cement, till det konstruktiva och användbara. Konstakademierna med deras klassiska ideal betraktades som estetiserande och verklighetsfrämmande. Detta var bakgrunden till Nationalmuseifrågans betydelse för frågan om arkitekturutbildningen. Grandien har skickligt blottlagt trådarna i denna väv, som blev en del av Scholanders livsväv. Lösningen av Nationalmuseifrågan liksom lösningen av frågan om arkitekturutbildningen betydde, sammanfattar han, att Scholanders bana både inleddes och avslutades med en svår besvikelse och att det var detta som kastade de mörka skuggorna över en i övrigt så ljus och lycklig levnadsstråt. "Här ligger också dramatiken i hans liv", summerar författaren som förvånande nog tycks bortse från det trauma faderns död bör ha inneburit för den inte nioårige gossen Fredrik Wilhelm.

Det område av Scholanders arkitektur som eftervärlden haft minst till övers för är de romantiserande interiörerna. Grandien visar i behandlingen av dessa inte bara historisk tolerans utan ger därjämte ett bidrag till den svenska smakens historia under 1900-talet i det han framhåller hur för dem som fostrats i 1920-talets klassicism eller 30-talets funktionalism interiörer och omgestaltningar av detta slag tedde sig särskilt svårsmälta. Själv ser Grandien dessa skapelser i deras sammanhang med tidens lust att låta s. k. falska material förgylla tillvaron med glansen från det förflutna. Scholander framstår enligt detta synsätt nästan som enbart ett verktyg åt beställarna:

"Han rekommenderade inte spisar av gips eller träsniderier av zink därför att den verklighetsfrämmande fantasimänniskan tagit överhanden inom honom utan därför att detta var vad som i en given situation bäst överensstämde med de estetiska och ekonomiska förutsättningarna."

Härtill kan man vara frestad att göra reflexionen att tidsandan i detta avseende i Scholander verkligen hade turen att finna en konstnär som i ovanligt hög grad ägde *l'esprit de son âge*.

Författaren har hos Scholander understrukt draget av rättframhet och hederlighet, av styrka och vitalitet, egenskaper som också ligger i öppen dag och som samhället belönade med en mängd hedersbetygelser, ledamotskap i akademier och lärda samfund, hedersdoktorat vid Uppsala universitet och till sist jordfästning i

Klara kyrka, bevistad av hela det stockholmska kulturetablissemnet. Men han har inte helt undgått att observera oron och rastlösheten hos Scholander, dock utan att närmare efterfråga orsaken. Ämnet vore kanske värt ett särskilt kapitel. Det komplicerade inslaget i Scholanders karaktär omnämndes tidigt av Georg Nordensvan:

"En sluten natur var han ock. En af hans vänner har yttrat, att han i det dagliga lifvet drog ett täckelse öfver sin inre värld, äfven för dem som stodo honom nära."

Den dragnings åt förklädning som man tycker sig finna både i Scholanders liv och i hans konst, och som inte minst gör sig gällande inför restaureringen av Lunds domkyrka, hör måhända samman med denna egenart. Möjligt är att ett fördjupat studium av Fredrik Wilhelm Scholanders barndom kunde ge en förklaring till de gåtfulla sidorna av hans personlighet. Det renässansaktiga hos gestalten behöver därför inte försvinna. Faust, den väldigaste av renässanshjältar, säger ju: "Ack, tvänne själar bo i detta bröst/ Och vilja skilda banor vandra!"

Sten Lundwall

KORTA BOKNOTISER

Thelma Jexlev: Lensregnskaberne – en översigt. Lokalhistorisk Afdeling. København 1978. 234 s.

Den som haft möjlighet att ta del av danska riksarkivets länsräkenskaper inser lätt vilket oskattbart värde dessa har som lokalhistorisk källa. Forskaren har hittills varit hänvisad till en äldre lappkatalog som haft sina brister. I samband med ompackning och konservering av materialet har en arkivförteckning upprättats av arkivar Thelma Jexlev i samarbete med Susanne Krogh Bender. Förteckningen var först införd i Fortid og Nutid 1974–1976, men den har nu kommit i en samlad utgåva med ort- och personregister. Boken innehåller också en summarisk förteckning över länsräkenskapernas medeltida handskriftsfragment – mestadels slaktade mässböcker som använts till omslag! Att volymen blivit en nyttig handledning vid lokalhistorisk forskning på båda sidor Sundet behöver knappast sägas.

Länsväsendet i Danmark har visserligen anor från valdemarernas tid, men det fick verklig omfattning först under 1500-talet. Vid reduktionen 1536 hade i stor utsträckning kyrkans gods gått över i kronans ägo. Genom Christian III:s och Frederik II:s reformer skapades en lokal administration baserad på räkningslän. Innehavaren eller "lensmanden" blev en kunglig fogde som hade att avlägga räkenskaper inför sin herre. Särskilt de allt vanligare extraskatterna ökade länsmännens räkningsplikt. Alla åtgärder och transaktioner inom länsförvaltningen skulle bokföras och verifieras. Arkivmaterialet blev därför mycket omfattande, men en stor del har gått förlorad genom förödande gallring på 1700-talet. Thelma Jexlevs bok ger en översikt över bevarade länsräkenskaper från både huvudlän och smålän under tiden 1560–1660. Slutåret betecknar ombildningen av de större länen till amt.

Länsräkenskaperna innehåller – förutom uppställ-

ningar över intäkter och utgifter – jordebok över länets fästegods, mantalsuppgifter för extraskatter och bilagor med diverse kvittenser. Forskaren möter i dessa arkivalier uppgifter i skilda ämnen. Som exempel kan nämnas att länsräkenskaperna lämnat viktiga bidrag till dansk bondehistorisk forskning. De är också av intresse för industrihistoriker och för ortnamnsforskningen. Sedan flera år pågår excerpering av skånska ortnamn för Lunda-arkivets räkning. Exemplet Hörröds län, som envist dyker upp i Jexlevs bok, visar hur svårt det kan vara att hitta rätt bland numera svenska ortnamn – i detta fallet Hörja.

Även regionalt och lokalt har länsräkenskaperna kommit till nytta som underlag för forskning. Arkivar Jexlev visar i en uppsats i tidskriften *Ale* 1971:2 att Varbergs län med sitt välbevarade arkiv lämpar sig utmärkt för ett specialstudium av länsförvaltningens funktioner. Samtidigt belyser hon här samspelen mellan central och lokal administration. Själv har under tecknad excerperat länsräkenskaperna med avseende på byggnadshistoriska notiser om slottskyrkan och stadskyrkan i Varberg. Resultatet är redovisat i Varbergs museums årsbok 1977–1978. Till ledning för svenska lokalforskare kan nämnas att Jexlevs översikt också rymmer räkenskaper från Borgholms, Kalmar, Visborgs och Älvsborgs län.

Rigsarkivets omsorg om länsräkenskaperna har således resulterat i en välredigerad arkivförteckning. En konsekvens som däremot inte är så välkommen bland gästande forskare blir att länsräkenskaperna inte längre lånas ut i original. Man får i stället en mikrofilmkopia i sin hand. Systemet är på väg att införas vid många av våra arkiv och bibliotek. Syftet är säkert vällovligt, men följderna kan bli att en och annan forskare – särskilt bland de äldre – mister lusten för arkivstudier. Risken finns att mycken värdefull forskning därigenom faller bort, vilket skulle vara beklagligt.

T. K-n

NIF PUBLICATIONS

utgivna av
Nordiska Institutet för Folkdiktning, Åbo

No. 1

Nordisk folkedigtning og folkemusik

Inventering af originalmateriale i nordiske institutioner

Pris 20:—

No. 2

Vibeke Dahll

Nordiske sagnregistre og sagnsystematik

Pris 20:—

No. 3

Catalogues of Finnish Anecdotes and Historical, Local and Religious Legends

Pris 20:—

No. 4

Bibliographie zur mittelalterlichen skandinavischen Volksballade

Pris 20:—

No. 5

NIF:s andra nordiska folkloristiska ämneskonferens.

Bergen 21–23.10 1976

Red. av *Gun Herranen* och *Lassi Saressalo*

Pris 20:—

No. 6

Tradition, dokumentation, arkiv

NIF:s andra nordiska folkloristiska arkiv- och dokumentationskonferens, Åbo 1978

Red. av *Gun Herranen*

Pris 20:—

No. 7

A Guide to Nordic Tradition Archives

Denmark, Finland, Iceland, Norway, Sweden

Edited by *Gun Herranen* and *Lassi Saressalo*

Pris 20:—

Beställes direkt från

Nordiska museet

Bokförmedlingen

115 21 Stockholm

tel. 08/63 05 00

Nya böcker från

NORDISKA MUSEET

SMÅBARNNS TILLSYN OCH TRÄNING

En etnologisk studie av äldre redskap och metoder i Europa med särskild hänsyn till Sverige

av Ulla Lindström

Nordiska museets handlingar 94

Pris 99: 50 inkl. moms

SYDSVENSKA BONADSMÅLARE 1850–1950

Deras miljö och sociala bakgrund

av Uno Hernroth

Pris 149: 50 inkl. moms

BILDEN RÄDDAS

Tillvaratagande och restaurering av gamla glasplåtar och fotografier
av Irene Mattsson

Pris 95: – inkl. moms

Böckerna kan köpas i bokhandeln eller beställas direkt från

Nordiska museet

Bokförmedlingen

115 21 Stockholm

tel. 08/63 05 00